

## Velmocí v letech 1890–1914: Parlamentní vlády

Zobecňovat v historii je nebezpečné. Při důkladném zkoumání historických událostí a vývojových procesů téměř vždy odhalíme ty jejich stránky, které jsou osobité a jedinečné. Máme-li získat pravdivý obraz minulosti, je nutné skloubit obecný model vývoje s pochopením zvláštních rysů, které v každé zemi tento model pozměňovaly a dodávaly dějinám každého národa jejich svébytnou tvář. Proto nyní, po obsáhlém posouzení faktorů určujících běh evropských dějin na počátku 20. století, obrátíme svoji pozornost k vývoji jednotlivých evropských regionů. Státy západní Evropy se svým ústavním vývojem zásadně lišily od zemí střední a východní Evropy. V západní Evropě – ve Velké Británii, Francii, Španělsku a Itálii – to byly volené parlamenty, kdo určoval charakter vlád a zaměření jejich politiky.

### VELKÁ BRITÁNIE

#### OD VIKTORIÁNSKÉHO K EDUARDOVSKÉMU VĚKU

Z velmocí pokročila v demokratickém vývoji a v industrializaci nejdále Velká Británie. Tato země spojovala pokrok s udržením kontinuity, a tím vyvolávala dojem pozoruhodné politické a společenské stability. „Zázrak její ústavy“ – britský systém dvou stran a britský parlamentarismus – se zdál být příkladem toho, jak je možné překonat problémy a napětí 20. století.

Leč na sklonku 19. století to vypadalo, že i v Británii končí jedna epocha a začíná nová. Královna Viktorie zemřela v roce 1901. Stará karikatura Maxe Beerbohma vykresluje rozdíl mezi Viktorií a jejím dědicem, králem Eduardem VII. (vládl v letech 1901–1910). Nelze si představit výraznější kontrast než ten, který existoval mezi přísnou a uctívanou královnou a jejím okázalým synem. Eduard vychutnával všechny rozkoše rozmařilé společnosti. Oddával se krásným ženám a dobrému jídlu. V mládí hrál hazardní hry, v pozdějším věku hrával během svých víkendových návštěv na

Proslulá karikatura Maxe Beerbohma, poukazující na napjaté vztahy mezi královnou Viktorií a princem waleským.



venkovských usedlostech britské smetánky od čtyř odpoledne pozdě do noci bridž. Měl stáj závodních koní a byl také motoristou. Po jeho smrti ho *Illustrated London News* chválily za podporu automobilového průmyslu: „Když odpor veřejnosti vrcholil a vyhlídky tohoto odvětví byly skutečně temné, když pověsti a znamení varovaly před represivními zákony, Jeho Veličenstvo přišlo v pravý čas na pomoc tím, že převzalo záštitu nad tehdejšími Automobilovým klubem Velké Británie a Irska, čímž se z něj stal Královský automobilový klub.“ Spolu se svou manželkou Alexandrou, jednou z největších krasavic své doby, byl král uznávanou hlavou okázale rozmařilé a vybrané společnosti. Náhlý přechod od váženého a rezervovaného dvora královny Viktorie k požitkářskému a v rozkoších žijícímu dvoru Eduarda VII. nevedl k oslabení autority monarchie, ale naopak k jejímu posílení. Za vlády královny Viktorie proměnila buržoazie tvrdou práci – pomalu a postupně – Velkou Británii v přední průmyslovou zemi světa. Na přelomu století bylo toto dílo dokonáno a přišel čas těšit se z jeho plodů. Eduard byl dokonalým představitelem tohoto vývojového stadia britské ekonomiky a byl také mimořádně populární.

Při pohledu zpět snadno rozpoznáme, že britské hospodářství si v prvním desetiletí 20. století nestálo tak skvěle, jak se zdálo. V poslední čtvrti-



ně 19. století se tempo britského hospodářského rozvoje zpomalilo. I když nedošlo k absolutnímu poklesu, růst jednoznačně ztrácel na rychlosti. Mezi lety 1885 a 1913 byla míra růstu britské průmyslové produkce 2,11 procenta, zatímco průmyslová výroba Německa rostla o 4,5 procenta ročně a výroba Spojených států o 5,2 procenta. Skutečný objem výroby oceli, železa a uhlí, hlavních zdrojů síly Británie jakožto průmyslové a obchodní mocnosti, byl stále velmi vysoký. Velká Británie však už nebyla hlavním výrobcem těchto produktů. Do roku 1906 ji Spojené státy předstihly ve výrobě oceli, železa a uhlí a Německo ve výrobě oceli. Stejně tak pokulhávala Británie za Německem a USA ve vývoji novinek spojených s elektřinou, automobily a chemickými výrobky. Navíc měly obě země mnohem modernější průmyslové vybavení než Velká Británie. Jiné stránky hospodářského života byly příznivější. Ve stavbě lodí, v textilním průmyslu a jako obchodní centrum zůstávala Británie vůdčí mocností. Především však Británie v období svého hospodářského růstu rozsáhle investovala v cizích zemích, což nyní neslo své plody a vytvářelo další investiční možnosti. Británie tak byla největším kapitálovým trhem světa. Její banky se těšily mimořádné prestiži. Zlatý standard a libra byly téměř synonymem. Británie nicméně nevyráběla tolik, kolik dovážela, ačkoliv její příjmy ze zahraničních investic tento schodek v obchodní bilanci zakrývaly. Tím byl již položen základ k potížím, jimž musela země čelit po první světové válce a ještě více po druhé světové válce.

Zlatý lesk eduardovské éry byl planoucí září soumraku, to si však uvědomoval jen málokdo. Pro většinu lidí byl Londýn v desetiletích před první světovou válkou hlavním městem světa, ztělesněním luxusního životního stylu, kterému se nevyrovnalo nic od dob Římské říše. Harmonie ve vládnoucí třídě tento dojem stálé prosperity potvrzovala. Ve Velké Británii neexistovaly konflikty mezi názory feudální a autoritářské vojenské vstvy a postoji buržoazní společnosti. Britové úspěšně bojovali proti myšlence zavedení stálé armády, kterou považovali za nástroj panovnického absolutismu, a díky ostrovní pozici země nebyla všeobecná branná povinnost vlastně ani potřebná. Navíc byla takřka zlikvidována hospodářská základna vojenské kasty – zemědělství. Zrušení obilních zákonů a zavedení volného obchodu znamenalo v první polovině 19. století vítězství průmyslových a obchodních tříd nad zemědělskými zájmy. A tento vývoj dovršila agrární krize osmdesátých let. V zemi, kterou nechránila dovozní cla, bylo nemožné konkurovat dovozu obilí z Ameriky a Ruska; od pěstování obilí se prakticky upustilo a orná půda se využívala pro pastevectví, mlékárenství nebo ovocnářství. Nicméně velkostatkáři byli i nadále majetní. Mnozí zjistili, že jejich pozemky jsou bohaté na uhlí; na těchto pozemcích pak

vyrůstala průmyslová sídla a velkostatkáři získávali velké příjmy z nájmu. Velcí vlastníci půdy se často zapojovali do průmyslových a finančních aktivit. Splývání vrstvy vzrůstající se podnikatelů se starou aristokratickou vládnoucí vrstvou nepředstavovalo v Británii žádný problém. „Zatímco z podnikatelů se stávali dědiční šlechtici, z dědičné šlechty se stávali podnikatelé, takže když noví boháči dospěli do Horní sněmovny, zjistili, že jsou ve známém prostředí.“\*

#### POLITIKA VLÁDNOUCÍ VRSTVY

Politika zrcadlila homogenitu vládnoucí třídy. Ačkoliv sváry mezi unionisty, jak se oficiálně jmenovali konzervativci, a liberály byly dosti prudké, sociální skladba vedení obou stran byla velmi podobná. Po rezignaci Williama Gladstona a po krátké liberální vládě lorda Roseberyho udrželi konzervativci moc po deset let, od roku 1895 do roku 1905; do roku 1902 byl premiérem markýz Salisbury (1830–1903) a od roku 1902 do roku 1905 jeho synovec Arthur Balfour (1848–1930). V obou stranách zaujímal i nadále přední postavení potomci aristokratických rodů, které vládly Británii v předchozích staletích. Salisbury a Balfour patřili ke konzervativním Cecilům; Greye a Ponsonbye bylo možné najít v řadách liberálů. K vedení obou stran patřili aristokraté se styky ve finančních a průmyslových kruzích jako liberál lord Rosebery, jenž se přičlenil k Rothschildům, a konzervativce vévoda z Derby, který vlastnil rozsáhlé pozemky s uhelnými doly. V obou stranách hráli významnou roli podnikatelé. Konzervativní i liberální politici měli totéž přísné klasické vzdělání. Absolvování jedné z významných středních škol – Etonu, Harrow, Rugby – a následně Oxfordu nebo Cambridge bylo obvyklým základem a téměř nezbytným předpokladem politické kariéry; významné postavení v debatiní společnosti na jedné z obou univerzit předurčovalo mladého člověka k politickému úspěchu. Jako líheň politiků proslula v této době oxfordská Balliolská kolej. Její děkan, Benjamin Jowett, překladatel Platona, do ní přitahoval nejlepší mozky a naplňoval je přesvědčením, že veřejná služba je povinností elity národa.

Vůdce obou stran k sobě poutaly i silné společné intelektuální zájmy. Liberál John Morley (1838–1923) byl významným literárním historikem a Richard Burdon Haldane (1856–1928) vynikajícím znalcem německé filozofie. Konzervativce Arthur Balfour byl filozofem a jako mladík napsal inspirativní *Obranu filozofické pochybnosti*. Balfour je nejpodivuhodnější a nejzajímavější postavou mezi britskými politiky počátku 20. století.

\* *The Daléys, A History of English People, Epilogue, Vol. II, London 1934, s. 306.*



I když se po roce 1905 už nikdy nestal ministerským předsedou, uchovával si vliv v nejvyšších kruzích Konzervativní strany. Jeho myšlení bylo otevřeno všemu modernímu a novému na společenské, literární i umělecké scéně a politika byla jen jedním z mnoha jeho zájmů. Považoval ji spíše za hru než za povolání a udržoval si odstup od nadšení a nacionalistických vášní mas. Skeptický, ironický a ležérně elegantní, nikdy neztratil instinkty příslušníka vládnoucí třídy.

Britská vládnoucí třída nepochybovala o právu Británie vládnout jiným národům, hájit impérium a dále je rozšiřovat navzdory rostoucí konkurenci jiných států. Nejvýznamnější vůdcové obou stran byli vědomými imperialisty. Konzervativní Salisburyho vláda využila diamantového jubilea královny Viktorie v roce 1897 k oslavě celosvětového britského impéria. Ale i liberálové jako Rosebery a Haldane byli stejně nadšenými obhájci imperiální role Británie. Konzervativci se možná více starali o to, aby jejich země zůstala první mocností světa, zatímco liberálové spíše zdůrazňovali její poslání vést lid kolonií k samosprávě a jiným požehnáním britské společnosti, předáci obou stran však byli pevně odhodláni nespokojit se s tím, co už Británie měla, a aktivně soupeřit o ta africká a asijská území, jež byla dosud k dispozici.

Byla to doba, kdy britskou politiku ovlivňoval fantastický sen o říši v Africe, která by sahala od mysu Dobré naděje po Káhiru. Jeho prvním důsledkem byl konflikt mezi Brity a Francouzi. Ve snaze rozšířit své državy v Africe zorganizovali Francouzi dvě expedice, z nichž jedna vyrazila z Etiopie na východě a postupovala na západ, zatímco druhá postupovala od Čadského jezera na východ. Měly se setkat v horní části údolí Nilu a zajistit francouzský nárok na toto území, jehož držba by spojila Francouzské Somálsko na východě s francouzskými koloniemi v Alžírsku na severu a v Senegalů na západě. Toto impérium by přímo procházelo pásem území táhnoucích se od mysu Dobré naděje po Káhiru, o něž usilovali Britové. Ti se proto rychle rozhodli zasáhnout. Přikázali generálu Herbertu Kitchenerovi (1850–1916), aby postupoval podél Nilu do Súdánu, který od porážky generála Gordona v roce 1885 zůstával pod kontrolou Mahdího. V roce 1898 byla Mahdího armáda poražena ve dvou bitvách, u řeky Atbara (8. dubna) a u Omdurmánu (2. září), kde se „celá masa dervišů rozpadla na zlomky a částice a odplynula pryč, do fantastických fata morgán pouště,“ jak popsal tuto bitvu její účastník, mladý podporučík Winston Churchill. Kitchener rychle postupoval podél horního toku Nilu, neboť francouzská expedice pod velením plukovníka Jeana Baptisty Marchanda, postupující od západu, dosáhla Fašody a vztyčila zde 10. července 1898 francouzskou vlajku. Kitchener se s malou částí svých jednotek

vydal po Nilu a 18. září dorazil do Fašody. Vyzval Marchanda, aby se stáhl, ten však odmítl. Kitchener a Marchand začali vyjednávat a dohodli se, že vyčkají rozhodnutí svých vlád. Pak spolu popíjeli whisky se sodou. Britská veřejnost byla natolik pobouřena troufalostí, s níž Francie kladla překážky britským imperiálním plánům, že vláda nemohla slevit ze svých požadavků, i kdyby chtěla. Francouzi dostali na výběr: buď jít do války proti Velké Británii, nebo ustoupit. Francouzská vláda se 3. listopadu rozhodla ustoupit a přikázala bezpodmínečnou evakuaci Fašody.

#### DĚLNICKÉ HNUTÍ A SOCIÁLNÍ REFORMY

Diamantové jubileum královny Viktorie v roce 1897 představuje spolu s Omdurmánem a Fašodou vyvrcholení britské imperiální moci. Leč soudržnost společnosti a kontrola vládnoucí třídy nad masami byly slabší a méně jisté, než by se dalo vzhledem k nepřetržitým úspěchům britské politiky během 19. století očekávat. Velká Británie sice již překonala nejhorší strážně a utrpení provázející raná období industrializace, ale bída vládnoucí v masách dělnictva byla stále ještě veliká. Obětování zemědělství průmyslu, uspíšené vážnou agrární krizí v osmdesátých letech, nutilo drobné rolníky a zemědělské dělníky k odchodu do měst, což zvyšovalo počet nekvalifikovaných dělníků. Bytové podmínky ve velkých průmyslových střediscích byly zlé. V londýnském East Endu žily často osmi až desetičlenné rodiny v jedině místnosti.

Od poloviny osmdesátých let do vypuknutí války nedošlo v Británii k žádné vážné hospodářské krizi. Avšak mzdy, které až do přelomu století stále rostly, začaly stagnovat, zatímco ceny rostly dále. Nad průmyslovými dělníky se navíc stále vznášela hrozba nezaměstnanosti. Na konci svého života se téměř nevyhnutelně stávali závislími na dobročinnosti a na velmi nedostatečných ustanoveních chudinského zákona. Odbory, prakticky jediná ochrana, kterou dělníci měli, byly znevýhodněny svými omezenými finančními prostředky a jejich práva nebyla přesně vymezena. V odborech proto narůstal nový, bojovnější duch: sílilo přesvědčení, že je nezbytné změnit hospodářský systém, aby se zajistilo „kolektivní vlastnictví a řízení výroby, rozdělování a směny“, a zároveň sílil i názor, že tato změna si žádá, aby dělnictvo vstoupilo do politiky jako nezávislá síla. Vedoucí osobností nového hnutí byl James Keir Hardie (1856–1915), skotský horník a organizátor odborů. Zatímco dříve se odboráři zvolení do parlamentu připojovali k liberálům, Hardiemu a jeho přátelům se v roce 1900

\* Citováno z programu vydaného u příležitosti založení Nezávislé dělnické strany v Bradfašdu roku 1893.



podářilo přesvědčit odbory, aby v nadcházejících volbách podporovaly a financovaly kandidátku, která bude v parlamentu zastupovat zájmy dělníků. Tak vznikl Výbor pro zastoupení dělnictva, pozdější Labouristická strana.

Tomuto vývoji napomáhala hnutí mezi britskými středostavovskými intelektuály, jejichž svědomím hluboce otrásl protiklad mezi bohatstvím vládnoucích vrstev a bídou dělníků. Říkali si fabiáni, po vzoru římského diktátora Fabia,\* kterého hluboce obdivovali, protože dokázal trpělivě vyčkávat na správný okamžik, ale pak tvrdě udeřil. Vlivní členové tohoto hnutí však byli velmi rozdílnými osobnostmi. Byli mezi nimi reformně orientovaní radikálové jako Annie Besantová nebo úspěšní literáti jako Herbert George Wells a George Bernard Shaw, v té době ještě nikoli dramatik, nýbrž hudební a literární kritik, ale také vědci jako politolog Graham Wallas. Vůdčím duchem fabiánů však byli manželé, o jejichž názorové blízkosti dobře svědčí fakt, že bývají obvykle jmenováni společně jako „Webbovi“. Sidney Webb (1859–1947) začínal jako veřejný zaměstnanec, ale záhy se rozhodl, že se bude věnovat problémům průmyslové společnosti. Beatrice Webbová (1858–1943) byla krasavicí ze společensky významné rodiny s vyvinutým sociálním cítěním. Od ojedinělých dobročinných aktivit, do nichž se zapojila v mládí, přešla k vážnému vědeckému studiu společenských problémů a stala se jednou z velkých průkopnic na poli sociální reformy v průmyslové společnosti.

Dům Webbových byl jakýmsi hlavním stanem intelektuálů zabývajících se sociálními otázkami. Fabiáni začali vydávat sérii studií o problémech moderního průmyslového života. Klasickým dílem se staly *Dějiny odborového hnutí* (*History of Trade Unionism*, 1897) manželů Webbových. Jedním z jejich nejtrvalejších úspěchů bylo založení vysoké ekonomické školy, London School of Economics, která se později stala součástí Londýnské univerzity a věnovala se výzkumu politických a společenských problémů v moderním světě. Fabiáni věřili, že moderní vývoj společnosti povede neodvratně k větší demokracii. Ta však mohla být dovršena jen tehdy, bude-li to demokracie jak politická, tak ekonomická. A ekonomická demokracie znamenala zespolečnění: veřejné orgány – místní, oblastní i ústřední – měly mít právo organizovat základní průmyslová odvětví a určovat, jak se použije kapitálový výnos. Fabiánství bylo socialismem, ale ne marxismem. Nepředpokládalo revoluci, která by dala všechnu moc jedné třídě, proletariátu, nevolalo po konci národního státu. Socialistická pře-

\* Quintus Fabius Maximus – protivník kartaginského vojevůdce Hannibala, jemuž svou vyčerpávací taktikou znemožnil využít jeho drtivého vítězství u Kann. Pozn. překl.

Beatrice a Sidney Webbovi.



měna společnosti se měla uskutečnit demokratickou cestou, v souladu s vůlí lidu. Fabiáni měli pocit, že jejich záměry jsou v souladu s britskou politickou tradicí a že představují přirozený cíl, k němuž směřoval politický život jejich národa od počátku 19. století.

Nějaký čas se fabiáni pokoušeli přesvědčit vedoucí představitele stávajících politických stran, aby přijali jejich program za vlastní. Sidney Webb, který byl jinak odpůrcem utrácení peněz za drahé šaty nebo šperky, dovolil, aby si Beatrice koupila nový kostým pro případ, že by to zvýšilo ochotu politických vůdců vyslechnout si fabiánský program. Když se však ukázalo, že jak konzervativní, tak liberální politikové k němu zůstávají chladní, přiklonili se někteří z fabiánů k myšlence založit třetí stranu, která by v Británii zavedla socialismus. Spojili své síly s Hardieho Výborem pro zastoupení dělnictva a jejich myšlenky záhy ovládly mladou Labouristickou stranu; spojení intelektuálů a odborářů zůstalo i v budoucnosti charakteristickým rysem britských labouristů. Když se ve dvacátých letech dostala tato strana k moci, získalo několik fabiánů vysoké vládní posty. Někteří z předních fabiánů prosluli do té míry, že George Bernard Shaw jakožto hlavní řečník u příležitosti padesátého výročí založení společnosti v roce 1933 sice nejprve zahájil svůj projev slovy „Dámy a pánové“, ale když se pak rozhlédl napravo a nalevo po pódiu, kde seděli nejstarší členové Fabiánské společnosti, rychle dodal: „Ach, vidím, že musím říci: Mí lordové, dámy a pánové.“



Jak konzervativci, tak liberálové si byli vědomi, že založení samostatné Labouristické strany znamená hrozbu pro systém dvou stran. Začali připouštět, že se musí více zasazovat o uspokojení požadavků dělnické třídy. Od chvíle, kdy Disraeli razil heslo „konzervativní demokracie“, zdůrazňovalo jedno z křídel Konzervativní strany neustále sociální reformu. Toto hnutí dostalo nový podnět v roce 1886, kdy se Joseph Chamberlain (1836–1914) spolu se skupinou svých příznivců rozešel s Gladstonem i liberály a spojil se s konzervativci. Chamberlain, pocházející z průmyslového Birminghamu, si už dříve získal jméno jako zastánce radikálních reforem. Jako starosta Birminghamu zavedl „obecní socialismus“, zlepšil veřejné služby a zlevnil je tím, že tramvaje, veřejné osvětlení i služby veřejnosti převedl pod správu městských úřadů. Chamberlain zmodernizoval i stranickou politiku, když vytvořil obvody se stranickými organizátory, kteří měli přivést masy k volebním urnám. Pro politika těchto názorů byl přívlastek „konzervativní“ sotva tím pravým označením, a tak se po spojení s konzervativci strana oficiálně přejmenovala na „Unionistickou“.

Podobné tlhnutí k sociální reformě bylo možno pozorovat i v Liberální straně. Nonkonformisté a radikálové představovali v této straně vždy silný živel. Tito liberálové cítili, že Roseberry a imperialisté nezastupují skutečnou liberální tradici, a mnozí z nich si mysleli, že by se měli postavit proti imperiální rozpínavosti, utlačující jiné národy. Věřili, že Liberální strana by se měla soustředit na domácí problémy a pracovat na řešení irské otázky ve snaze získat pro Irsko vlastní vládu a parlament: samosprávu. Členové této skupiny byli někdy označováni za Malé Angličany kvůli svým pochybnostem o důležitosti impéria. Jejich nejuznávanější vůdce, sir Henry Campbell-Bannerman (1836–1908), zastával za Gladstona vysoké vládní funkce a byl považován za jeho skutečného dědice, za muže, který bude pokračovat v Gladstonově reformní politice. V této skupině vyrostla nová výrazná politická osobnost v Davidu Lloydu Georgovi (1863–1945), mladém právníkovi a skvělém řečníkovi z Walesu, jehož vášně pro politiku rozněcovala bída, s níž se setkával mezi velšskými horníky.

#### IMPERIALISMUS PROTI VNITŘNÍ REFORMĚ

Napětí mezi imperialisty a sociálními reformátory přirostl konflikt mezi Británií a búrskými republikami v jižní Africe. V Salisburyho vládě se Joseph Chamberlain stal ministrem kolonií. Zčásti proto, že viděl jen malou šanci na získání svých konzervativních kolegů pro sociální reformu, a zčásti kvůli požadavkům svého úřadu napřel svou energii k vytvoření impéria sahajícího od Kapského Města po Káhiru. Francouzské úsilí získat horní Nil bylo zmařeno ve Fašodě, ale překážkou pro britské plány

stále zůstával Transvaal a Svobodný oranžský stát, dvě nezávislé búrské republiky v jižní Africe. Konflikt mezi nimi a Británií se zdál nevyhnutelný a jeho vypuknutí urychlilo objevení zlata v Transvaalu. Búrové se obávali, že je imigranti, proudící s vidinou rychlého zbohatnutí do Transvaalu, záhy početně převýší, což omezí jejich politický vliv. Většina přichozích, označovaných jako *uitlanderé* (cizinci), byli Britové, a proto měli Búrové obavy, že přistěhovalci by se mohli rozhodnout přičlenit búrské republiky k britskému impériu. Není pochyb, že Cecil Rhodes, první muž britské Kapské kolonie, usiloval o to, aby impérium pohltilo búrské republiky. Doufal, že neklid způsobený napětím mezi Búry a *uitlandery* by pro to mohl vytvořit vhodnou příležitost. V roce 1896 zorganizoval vpád malého oddílu o 470 mužích, jimž velel dobrodruh doktor Jameson, do Transvaalu. Očekávalo se, že jejich pochod do nitra búrské republiky bude signálem k povstání *uitlanderů* proti Búřům v Johannesburgu. K ničemu takovému však nedošlo. Jameson a jeho muži byli rychle poraženi a vzdali se Búřům. Rhodesova odpovědnost za vpád byla nesporná: byl nucen rezignovat na funkci premiéra Kapské kolonie. Hodně se diskutovalo o tom, zda o nájezdu předem věděl i britský ministr kolonií. Britská vláda ihned odmítla jakoukoli zodpovědnost a výbor Dolní sněmovny Chamberlaina jednoznačně očistil. Pochybnosti o jeho roli však nebyly nikdy zcela odstraněny a dnešní výzkumy odhalily, že o tom, co se chystalo, věděl mnohem víc, než ve své době přiznal.

Mimo Anglii lidé nepochybovali, že Jamesonův vpád byl britskou porážkou. Německý císař Vilém II. zaslal prezidentu Transvaalské republiky Paulu Krügerovi telegram, v němž mu blahopřál k úspěchu „při obnově míru a při udržení nezávislosti země proti útoku zvenčí“. Toto poselství, které jen sypalo sůl do britských ran, bylo možná politicky nemoudré, ale tím, že dal Vilém průchod svému pobouření nad britskou bezohledností, vyjádřil nejen pocity německého národa, ale celé Evropy. Jamesonův nájezd a telegram německého císaře způsobily, že se válka mezi Búry a Velkou Británií stala téměř nevyhnutelnou. Pro Brity bylo dobytí búrských republik věcí prestiže. Nájezd na jedné straně utvrdil Búry v jejich obavách z vlivu imigrantů a veřejné vyhlášení práva na nezávislost zároveň povzbuzovalo Búry k tomu, aby vzdorovali Britům. Proto pokračovali v diskriminační politice vůči *uitlanderům*, zatímco Britové se těchto nových přistěhovalců zastávali a trvali na tom, že by měli dostat volební právo. Když se ukázalo, že jednání zůstávají neplodná, vyslali Britové do Kapské kolonie vojenské posily a na žádost Búřů, aby je stáhli, reagovali přerušením všech rozhovorů. V říjnu 1899 vypukla válka mezi búrskými republikami (Transvaalem a Svobodným oranžským státem) a Británií.



Búrská válka probíhala podle vzoru společného mnoha koloniálních válek. Ukázalo se, že odpor domácích vojsk je mnohem účinnější, než se čekalo, a Britové zpočátku utrpěli těžké ztráty. Když však byla do bojů vržena plná síla Britů, rozdíl ve vojenském potenciálu se projevil jako rozhodující faktor. Búrská válka se od jiných koloniálních podniků lišila krutostí neúspěchů, které utrpěly britské invazní síly: nejdříve byly odraženy, pak obklíčeny a obléhány ve městech Ladysmith a Kimberley. Podařilo se je uvolnit až na konci února 1900, kdy dorazily první velké posily z Anglie a došlo ke změně v britském velení. Britská ofenziva skončila dobytím a anexí Transvaalu v září 1900. Vojenské akce ale pokračovaly ještě půldruhého roku. Búrové přešli k partyzánské válce a britský velitel Kitchener proti nim postupoval brutálně – vypaloval farmy búrských partyzánů a internoval jejich ženy a děti ve zvláštních táborech. Nakonec byla 31. května 1902 podepsána mírová smlouva, v níž Búrové uznali britskou svrchovanost.

Búrská válka kladla nečekané požadavky na britský lid. Koloniální armáda totiž neměla dost vojáků, a proto bylo nutné vysílat jednotky z Anglie; k podmanění šedesáti tisíc Búrů bylo zapotřebí 350 000 mužů. Rodiny v Anglii stále více zneklidňoval osud jejich blízkých a přátel, jejichž životy nečekaně ohrozila koloniální válka. Nadto se celou Evropou převalila vlna odporu proti Velké Británii. Náhlé odhalení nepopularity jejich země bylo pro Brity velkým překvapením, a ačkoliv evropské vlády proti nim nepodnikly žádnou společnou akci, začali se obávat, že Británie může být postavena proti alianci všech kontinentálních mocností. Od té doby se britská zahraniční politika začala pomalu odvracet od „skvělé izolace“ k přijímání spolupráce s jinými státy. Búrská válka ukázala zastaralost a těžkopádnost britské vojenské mašinerie; vyvolala také vážné pochybnosti o záměrech britské politiky a o účinnosti britských politických metod.

Byly ztráty na životech a peněžní výdaje, jež si vyžádala búrská válka, dostatečně vyváženy imperiálními výboji? Odpůrci politiky, která vedla k válce, byli zpočátku ukřičeni a společensky bojkotováni. Jak se však konflikt protahoval, získávali politici, kteří odolali vlně imperialistického nadšení – muži jako Campbell-Bannerman a Lloyd George – na politickém významu. Nacházeli rostoucí podporu pro své tvrzení, že je třeba soustředit pozornost na domácí problémy. Události potvrzovaly, že vnitřní napětí nebezpečně stoupá. Opět útočné odbory narazily na zuřivý odpor zaměstnavatelů, jimž oplácely místními stávkami proti zaměstnávání „svobodných“ čili odborově neorganizovaných dělníků. Napětí zvýšilo tzv. raff-valeské rozhodnutí (1901), které prohlašovalo, že odbory jsou finančně

odpovědné za všechny škody způsobené stávkami, na nichž se podíleli jejich členové. Pobouření dělnictva bylo nezměrné, protože rozhodnutí zdůrazňovalo vratkou pozici odborových svazů a bezmocnost dělnické třídy. Vláda ztratila popularitu i v důsledku opatření, jež zavedla v rámci reformy vzdělávací soustavy. Potřeba takové reformy se obecně uznávala. Velká Británie měla jen omezený počet základních škol, které financoval stát, to jest hrabství a města. Více než polovina dětí v Anglii a ve Walesu získávala vzdělání v soukromých školách, jež nebyly schopny udržet rozumnou úroveň výuky. Školský zákon z roku 1902 převedl všechny tyto školy do správy hrabství a měst, takže byly nuceny dodržovat platné normy. Pokud to bylo nutné, mohly dostávat finanční podporu z místních daní. Toto opatření nepochybně znamenalo velký pokrok v systému anglického školství. Přesto vyvolalo zarputilý odpor významné části britského obyvatelstva, tzv. nonkonformistů,<sup>4</sup> neboť z něho vyplývalo, že daně se použijí na podporu anglikánských a katolických škol.

#### TRIUMF LIBERÁLNÍ STRANY

Poslední příčinou konce desetileté konzervativní vlády byl rozkol mezi konzervativci samotnými. Joseph Chamberlain se nevzdal svého původního radikalismu, když se obrátil od vnitřní reformy k imperiálním výbojům. Naopak, rozhodnou imperiální politiku považoval za prostředek ke zlepšení údelu mas. Věřil, že trvalý hospodářský rozkvět jeho země závisí na rozšíření možností emigrace do kolonií. Obhajoval ochranné celní sazebníky, které by omezily zahraniční konkurenci na britském trhu a které by poskytováním celních výhod britským koloniím stmelily říši ve velkou hospodářskou jednotku. Na podporu těchto záměrů zorganizoval Chamberlain Ligu pro reformu cel, a aby se mohl věnovat této kampani, opustil vládu. Podle názoru premiéra Balfoura nebylo britské veřejné mínění připraveno přijmout ochranné celní sazebníky. V zemi závislé na dovozu zemědělských produktů by byl prvním výsledkem ochranných cel vzestup cen potravin, jenž by masy zatížil dalším břemenem. Kvůli rozkolu v otázce cel se zdálo, že konzervativci postrádají jakoukoli ekonomickou politiku, zatímco liberálové se přidržovali uctívané tradice volného obchodu. Balfour, neschopný zvládnout vlastní stranu, v prosinci 1905 rezignoval a moc převzali liberálové. Premiérem se stal Campbell-Bannerman, což vzbudilo jistou nelibost imperialistických sil v jeho vlastní straně. Usmířil je však silným zastoupením v kabinetu. Sir Edward Grey (1862–1933) se

<sup>4</sup> Nonkonformista – člen některé z náboženských sekt, které se odštěpily od státní, anglikánské církve. Pozn. překl.



stal ministrem zahraničí, Herbert Asquith (1852–1928) ministrem financí a Haldane ministrem války. Radikální křídlo reformistů bylo také významně zastoupeno. Lloyd George se stal předsedou Výboru pro obchod a John Burns (1858–1943) hlavou Výboru pro místní správu. Nová vláda byla rozporuplnou směsicí imperialistů a sociálních reformátorů. Ale v té době Británie ještě prosperovala do té míry, že se mohla pokoušet o udržení silného postavení v zahraniční politice a zároveň uskutečňovat domácí reformy. Ve volbách v lednu 1906 dosáhli liberálové drtivého vítězství, avšak znamením doby bylo, že nová Labouristická strana získala dvacet devět křesel.

Po porážce konzervativců v roce 1906 následovalo deset let liberální vlády. Toto desetiletí bylo svědkem uskutečnění reforem s dalekosáhlými účinky. První léta nové vlády nevyvolávala dojem, že se tato vládní změna v něčem liší od těch předešlých, kdy se opozice dostala k moci a bývalá vláda do opozice. Liberální vláda se zabývala hlavně úpravou těch opatření zavedených konzervativci, která vyvolala prudké rozhořčení, a nápravou nedostatků vládního mechanismu, jež odhalily předchozí události. Poskytnutím samosprávy Transvaalu napomohli liberálové zahojit rány z búrské války. Taffvaleské rozhodnutí bylo zrušeno; zákon o obchodních sporech legalizoval pokojné hlídkování proti stávkokazům a zbavil odborů odpovědnosti za škody způsobené odboráři. Haldane uskutečnil armádní reformu, která se plně osvědčila za první světové války. Armáda byla rozdělena na dvě části, na expediční síly, připravené k okamžitému zásahu na evropském kontinentu, a teritoriální síly, do nichž byly včleněny tradiční organizace jako domobrana a dobrovolné jízdní oddíly. Haldane navíc vytvořil generální štáb, jenž v Prusku existoval od 19. století a byl považován za příčinu vojenské nadřazenosti Německa. Jako jiné úspěšné vojenské reformy, i tato opatření vedla k finančním úsporám.

Přesto byl výsledek prvních let liberální vlády poněkud hubený. Příčinou bylo to, že mnohá opatření, o něž se vláda zasazovala – mezi jiným změna školského zákona, která by odstranila námitky nonkonformistů –, odmítla Sněmovna lordů, ovládaná konzervativci. Navíc ministr financí Asquith sledoval ve své politice tradiční linii a neměl chuť financovat sociální experimenty. Tato situace se změnila v roce 1908, kdy Asquith nastoupil po zesnulém Campbell-Bannermanovi do funkce premiéra a Lloyd George převzal jeho křeslo ministra financí.

Důvod náhlého zrychlení politiky reforem bylo možno zčásti najít v působení této dynamické osobnosti. Lloyd George byl Walesan, muž nezměrné energie a velké ctižádosti, který nevydržel čekat na výsledek práce jiných a vždy toužil být na očích veřejnosti. Navíc byl vůdcem radikálů a úspěch labouristů ve volbách roku 1906 považoval za znamení, že když

Radikálové eduardovské éry. Lloyd George a Churchill kráčí do Dolní sněmovny na jednání o státním rozpočtu v roce 1910.



vláda zůstane v podstatě nečinná, přeběhne značná část radikálních přívrženců liberálů k labouristům. Proto rozhodně využil moci peněz k prosazení sociální reformy. Jejím nejvýznamnějším prvkem byl zákon o národním pojištění z roku 1911, vytvořený po vzoru sociálního zákonodárství, které prosadil Bismarck v Německu. Povinné příspěvky od pracujících, zaměstnavatelů a státu měly pracujícím zajistit finanční podporu v případě, že by onemocněli nebo ztratili práci. Počítalo se s tím, že sociální reformy budou financovány prostřednictvím revidovaného systému zdanění, který přesouval na bohaté vrstvy hlavní břemeno výdajů na nové sociální programy. Lloyd Georgeův první rozpočet pro rok 1909 byl proto radikálním zvratem. Nový ministr zvýšil dědičnou daň, přísně odlišil mezdové příjmy od příjmů nemzdových a zavedl mimořádnou daň pro poplatníky s vysokými příjmy. Zvýšil i daně z tabáku a lihovin.

Podle dnešních měřítek byly Lloyd Georgeovy návrhy umírněné. Nemocenské dávky a podpory v nezaměstnanosti byly nízké a tyto podpory pro nezaměstnané se navíc poskytovaly jen po určitou dobu, nejdéle patnáct týdnů v každém roce. Na druhé straně, mimořádná daň se vztahovala jen na roční příjmy nad pět tisíc liber (což lze přirovnat k dnešnímu příjmu



ve výši sta tisíc dolarů) a všobecná daň ze mzdy a z nemzdových příjmů nad dva tisíce liber ročně se zvýšila z jednoho šilinku na pouhý šilink a dvě pence z každé libry. Nicméně Lloyd Georgeův rozpočet ve velmi malém měřítku zahrnoval všechny podstatné rysy budoucího britského sociálního státu. Pokud jde o poskytované podpory i způsob jejich financování, pokračují dnešní britské vlády v politice, kterou inicioval Lloyd George v roce 1909.

Lloyd George zdůraznil novátorský ráz svého rozpočtu i tím, že ho uveřejnil čtyřhodinovou řečí. Opozice se zformovala okamžitě. Konzervativci obzvláště pobouřil návrh, který se později projevil jako nepraktický a byl stažen – zdanění růstu cen pozemků. Jelikož bohatství britských vlastníků půdy pocházelo z velké části z pozemků, na nichž se nacházely zdroje nerostných surovin, zejména uhlí, byla tato daň považována za přímý útok na pozice majetných vrstev.

Konzervativci proti rozpočtu zuřivě bojovali, a když návrh dospěl do Sněmovny lordů, byl zamítnut. Sněmovna lordů trvale odmítala legislativní návrhy liberálů, avšak toto nové zmaření jejich plánů je zvláště pobouřilo, protože existovala tradice, podle níž bylo jednání o finančních zákonech v první řadě záležitostí Dolní sněmovny. Odmítnutí rozpočtu Sněmovnou lordů bylo považováno za porušení ústavy.

Jako další krok navrhla liberální vláda zákon o parlamentu, formulovaný tak, aby ze zákonodárného procesu vyloučila Sněmovnu lordů jakožto rovnocenného partnera Dolní sněmovny. Kdyby byl zákon schválen, mohli by lordi zákony pouze odkládat, nikoli absolutně vetovat. Velkým problémem, jemuž liberální vláda čelila, bylo, jak přesvědčit Sněmovnu lordů, aby souhlasila s omezením vlastní moci. Tato otázka se měla stát mnohem důležitější než jednotlivé body rozpočtu.

Liberály tento vývoj událostí neznepokojil. Boj „lid proti lordům“ překryl jejich neúspěch při zdolávání klíčových problémů, jejichž vyřešení se od nich očekávalo.

Především tu byl věčný problém britské politiky: irská otázka. Dokud vedl Liberální stranu Gladstone, byla základním kamenem liberálního programu samospráva pro Irsko. Značná část liberálů však měla o této samosprávě velké pochybnosti, zejména co se týče pravděpodobných dopadů na vztahy mezi protestantským Ulsterem a katolickým Irskem. A tak když byla v roce 1906 zformována liberální vláda, prohlásila, že irská samospráva sice zůstává cílem strany, ale vláda se prozatím omezí jen na některá přípravná opatření. Tato váhavost záhy vyvolala velkou nespokojenost.

Jiným problémem, který vyvolával rostoucí pozornost a neklid, byla otázka hlasovacího práva žen. V kontinentální Evropě obhajovaly volební

právo žen téměř výlučně socialistické strany, což tento požadavek předem odsuzovalo k nezdaru, neboť mezi socialisty a vládnoucími vrstvami zela hluboká propast. Ve Velké Británii byla situace poněkud odlišná. Od zákona o místní správě z roku 1894 měly ženy právo hlasovat v místních a oblastních volbách; jejich vyloučení z celostátního hlasování působilo jako zvrh. V Británii proto vedli boj za hlasovací právo žen nejen členové labouristické strany, jako její předseda Keir Hardie, ale i ženy ze středních a vyšších vrstev. Předkládaly své požadavky na předvolebních schůzích různých stran a dále je propagovaly šířením letáků, pouličními demonstracemi a peticemi parlamentu. Je však sporné, zda by hnutí za hlasovací právo žen mělo takový dopad, kdyby je v první řadě nevedly ženy tak nezdolné energie jako Emmeline Pankhurstová a její dcery Christabel a Sylvia. K nim se později připojily i jiné ženy, stejně energické a oddané věci – např. Annie Kenneyová, Emmeline Pethick-Lawrenceová, Dame Ethel Smythová a lady Constance Lyttonová. Jako u irské otázky, ani tady neměli členové liberální vlády chuť zaujmout jasný postoj. V této situaci vypukl spor o roli Sněmovny lordů ve vhodný okamžik. Liberálové nebyli proti, když se pozornost veřejnosti zaměřila na téma, které rovněž demonstrovalo oddanost liberálním a radikálním zásadám, ale mělo méně destruktivní povahu. Lloyd George se snažil udělat z parlamentních sporů velký ústavní konflikt, který by bylo možné vydávat za boj lidu proti lordům. V řadě projevů pranýřoval s velkou výmluvností nerovnoměrné rozdělení bohatství v Anglii, způsobené „podvodem několika a bláznovstvím mnoha“. Lloyd George vhodně podporoval Winston Churchill, který v roce 1904 přešel od konzervativců k liberálům a v roce 1908 se v liberální vládě stal předsedou Výboru pro obchod. Avšak konzervativci se bránili se stejnou úporností a liberální návrhy označovali za podvrtný útok na veškerou anglickou tradici.

Debata nad zákonem o parlamentu se vedla s nepřátelstvím, jaké anglický politický život dosud nepoznal. Skupina konzervativních „jestřábů“ jednou zabránila premiéru Asquithovi vystoupit v Dolní sněmovně, když na něho pokřikovala „zrádce“ a přehlušovala jeho projev mručněním a posměšky. Boj trval déle než dva roky a skončil až po dvojím rozpuštění Dolní sněmovny a po hrozbě, že vláda jmenuje tolik liberálních lordů, aby návrh v Horní sněmovně prosadila. Závěrečné hlasování se uskutečnilo 10. srpna 1910 za obrovského vzrušení, protože výsledek se zdál být značně nejistý. Zákon byl schválen až poté, co se sedmatřicet konzervativních lordů a třináct biskupů rozhodlo, že se nezdrží hlasování a dají své hlasy vládě.



## ZOSTŘENÍ VNITŘNÍCH KONFLIKTŮ: PRÁVA ŽEN A IRSKÁ OTÁZKA

Eduard VII. zemřel 6. května 1910, uprostřed bojů za zákon o parlamentu. Jeho smrtí jako by život v Británii ztratil něco ze svého lesku. Jeho syn a následník Jiří V. (1910-1936) zdaleka nebyl tak atraktivní postavou; následníková zádumčivost v jistém smyslu korespondovala s temnou a hrozivou atmosférou, která v Británii vládla v posledních dvou či třech letech před vypuknutím první světové války.

Dokonce i po schválení zákona o parlamentu bylo jasné, že dosavadní problémy a konflikty stále existují a žádají si řešení; nesmiřitelnost tohoto boje navíc dodávala všem politickým střetům na prudkosti.

Kampaň za hlasovací právo žen nikdy úplně neskončila. Šarvátky s policií během protestních pochodů, kdy jejich účastnice vstupovaly do míst, kde byly demonstrace zakázány, a výtržnosti na politických shromážděních vedly k častým soudním sporům. Jestliže dal soud obviněným na vybranou mezi peněžní pokutou a vězením, sufražetky (bojovnice za práva žen) dávaly mnohdy přednost tomu druhému; ve vězeních pak držely hladovky, na něž státní správa reagovala tím, že je nechávala uměle vyživovat. Policejní hrubosti při zacházení s demonstrantkami a obrazy vězenkyň vzdorujících nucené výživě vyvolávaly veřejné protesty proti brutalitě policie. Je ironií, že za chování policie odpovídal jako ministr vnitra Herbert Gladstone, syn bývalého premiéra, ačkoliv on sám byl volebnímu právu žen nakloněn. Nicméně až do roku 1911 byly násilnosti řídké, protože v době boje za zákon o parlamentu věřily bojovnice za práva žen, že časté volby nakonec povedou ke vzniku takového sboru poslanců, který jim dá hlasovací právo. Poté, co boj o parlamentní zákon skončil a parlament nejevil žádné známky ochoty rozšířit volební právo, přistoupila Sociální a politická unie žen (WSPU), jak se nazývala organizace sufražetek, k systematické politice bojových demonstrací. Cílem útoku už nebyly jen budovy parlamentu nebo vládních úřadů; nepokoje se šířily do všech oblastí života s nadějí, že to donutí vládnoucí politiky ke kapitulaci. Dne 1. března 1912 kupříkladu pochodovalo sto padesát dobře oblečených žen po hlavních obchodních ulicích v centru Londýna – po Oxford a Regent Street – a kladívky, která měly schovaná v kabelkách, rozbíjely výkladní skříně velkých obchodních domů v okolí: Burberry, Liberty's, Marshall a Snelgrove. Byl to počátek předem dohodnuté ničitelské kampaně, k níž patřilo i přestřihávání telegrafních drátů, zapalování železničních vagonů, demolování výstav v londýnském Toweru, rozřezávání obrazů v Národní galerii a podpálování soukromých domů předních politiků. K tragickému vyvraždění došlo na dostizích v Epsomu 4. června 1913, když se jedna z neaktivnějších sufražetek, Emily Davisonová, vrhla před králova

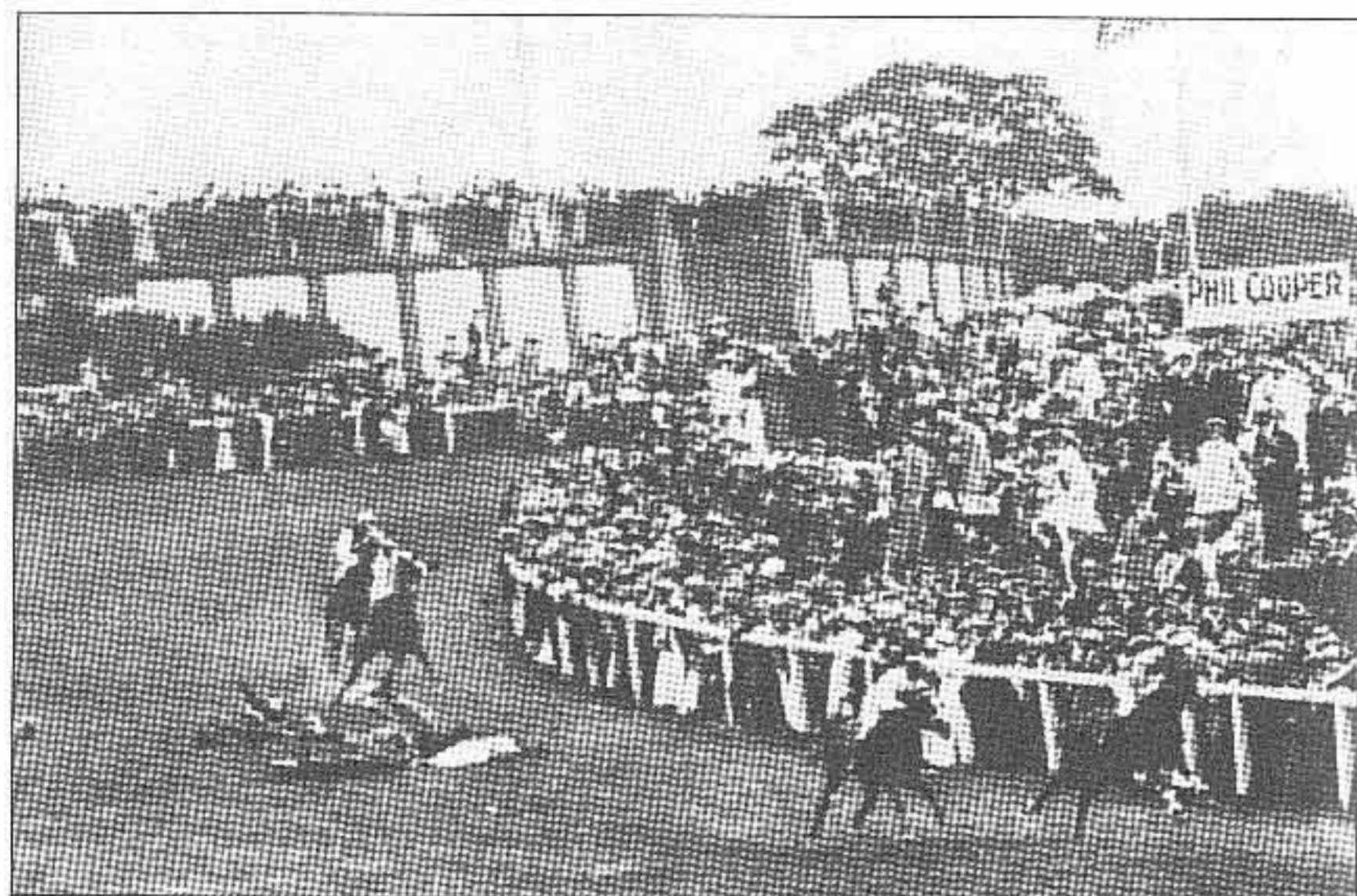


Anglické sufražetky po demonstraci před Buckinghamským palácem.

koně a tak ukončila svůj život. Když odnášeli její tělo, našli v jejím kabátě zalítný lístek s nápisem HLASOVACÍ PRÁVO ŽENÁM. Agresivní akce bojovnic za práva žen pokračovaly až do vypuknutí první světové války, otázkou však zůstává, zda nakonec nebyly kontraproduktivní. Proti sufražetkám se náhle obraceli i lidé, kteří by jinak asi zůstali neutrální, a jejich demonstrace začaly narážet na protidemonstrace. Opozice navíc rostla i mezi bojovnicemi za ženská práva, a třebaže v čele jádra hnutí nadále stály Emmelin a Christabel Pankhurstovy, které nejvíce trvaly na pokračování násilí, vzniklo několik odštěpeneckých skupin, jež usilovaly o mnohem smířlivější politiku. Je obtížné říci, zda by se cíle sufražetek v blízké budoucnosti uskutečnily nebýt války, během níž ženy převzaly mnoho mužských prací. Je ale jasné, že kdyby hnutí nezaměřilo pozornost veřejnosti na otázku volebního práva, válka sama by jim právo hlasovat nepřinesla. Ženy ho získaly zákonem o zastoupení lidu z roku 1918.

Irská otázka získala na naléhavosti kvůli složité situaci v anglickém parlamentu. Gladstonovy návrhy autonomie pro Iry v 19. století vždy ztroskotaly na odporu Sněmovny lordů. Irští nacionalisté pod Redmondovým vedením proto podpořili liberální vládu v jejím pokusu o omezení moci sněmovny. Podpora irských nacionalistů se stala klíčovou, když libe-





Radikální protest. Sufražetka Emily Davisonová se vrhá pod kopyta králova koně při derby v Epsomu 4. června 1913. V té době byly akční fotografie vzácností a obvykle se podařily jen náhodou.

rálové v několikaletých volbách, které měly ukázat postoje veřejného mínění k boji o Sněmovnu lordů, ztratili většinu a drželi se u moci jen s podporou Irů. Když boj skončil, žádali nacionalisté svou odměnu; v roce 1912 vláda připravila zákon o autonomní vládě pro Irsko. Kvůli změnám, k nimž došlo v Irsku od dob neúspěchu Gladstoneova samosprávného zákonodárství, však tento návrh vyvolal kritickou situaci. Ačkoliv se konzervativní vláda, která nastoupila po Gladstoneovi, stavěla proti irské autonomii, konzervativci si byli vědomi nutnosti zmírnit bídu a nespokojenost v Irsku. Zákonem o pronájmu půdy umožnili nájemcům na velkých panstvích, aby se stali majiteli půdy, kterou obdělávali, a na místní úrovni byla zavedena jistá míra samosprávy.

Tato opatření se časově shodovala s počátkem hnutí za irské kulturní obrození. Iry, kteří už nebyli ekonomicky tolik utlačováni a uvědomovali si svou národní identitu, stále více dráždil fakt, že téměř všechny vysoké funkce ve správě Irska byly v rukou protestantských Angličanů. Přes některá zlepšení, o něž se zasloužili konzervativci, proto požadavek na samosprávu spíše sílil, než slábl. Zdůrazňování katolické tradice navíc způsobilo, že samospráva byla méně přijatelná pro anglické protestanty v Irsku, kteří byli obzvláště silní v Ulsteru. „*Home rule is Rome rule – Samospráva je vládou Říma!*“ Tak znělo heslo protestantů, kteří formovali dob-

volnické organizace připravené vzdorovat zavedení takové vlády. Jedním z jejich nejvlivnějších a nejvášnivějších předáků byl významný právník a jeden z velkých řečníků své doby, sir Edward Carson. Je překvapující, že výzvy k povstání, které pronášeli Carson a další Ulsteřané, hájili a povzbuvovali vůdce Konzervativní strany v Anglii. Bylo zřejmé, že konzervativci považují zákonodárství o irské autonomii za způsob, jak se zbavit liberální vlády.

Asquithova vláda se pokoušela dosáhnout kompromisu, podle něž by se v severní, protestantské části Irska zachoval dosavadní stav a tato oblast by byla vyňata ze sféry samosprávy. Takový kompromis však nepotěšil ani irské nacionalisty, ani Ulsteřany, a tak nebylo možné dosáhnout dohody o hranici mezi autonomním Irskem a Ulsterem. Když na jaře 1914 vypršela odkladná lhůta, kterou Horní sněmovna ještě směla stanovit, zákon o autonomii prošel všemi stadii parlamentního řízení a vznikla nanejvýš výbušná situace. Důstojníci pluku umístěného v Ulsteru – většinou konzervativci, pocházející často z řad protestantských Irů – žádali na vládě přísahu, že od nich nebude chtít, aby Ulsteru vnucovali samosprávu. Jinak byli odhodláni odejít ze služby. Zbraně pro dobrovolníky se dovážely na sever i na jih Irska. Jen vypuknutí první světové války zabránilo tomu, aby vláda musela prokazovat svou rozhodnost a moc při prosazování irské politiky. Na rozdíl od otázky hlasovacího práva žen ale válka v irské otázce nepřinesla řešení. I když s vlnou vlastenectví vyjadřovaly všechny protikladné síly – irští nacionalisté i Ulsteřané – ochotu bránit Velkou Británii proti Německu, konflikt stále doutnal. Měl propuknout o dva roky později v povstání, které vstoupilo do povědomí jako Velikonoční vzpoura z roku 1916.

#### Selaskoví důvěry

hnutí, které doprovázelo boj za hlasovací právo žen i agitaci za irskou samosprávu, se objevilo proto, že obě hnutí působila mimo tradiční ústavní rámec. V obou hnutích můžeme najít odraz pocitu, že pod tlakem prudce se měnícího světa 20. století nefungují parlamentní instituce tak, jak by měly. Boj „lidu proti lordům“ jen dále posiloval názor, že existující instituce jsou překážkou plné demokracie. V předválečných letech se často citovaly statistické údaje z dobového bestselleru: ve Velké Británii, kde žilo celkem čtyřicet pět milionů obyvatel, dostávalo osmatřicet milionů lidí jen málo přes polovinu národního důchodu, zatímco 125 000 boháčů více než třetinu. Trebaže byly tyto údaje jen přibližné a přeháněly, popularita tohoto pamfletu odhalovala rostoucí zášť vůči britské třídní společnosti. Tento pocit byl obzvláště silný mezi dělníky, jejich nespokojenost



v letech před vypuknutím války měla dobré důvody. Ceny rostly v důsledku inflace, která se dala do pohybu s objevením nalezišť zlata v jižní Africe. I když rostly i dělnické mzdy, nestačilo to na vyrovnání růstu cen. Průmyslníci váhali se zvyšováním mezd kvůli konkurenci Německa a Spojených států na světovém trhu. Dojem třídní nadvlády, útlaku dělnictva bohatou, tradičně vládnoucí vrstvou posílilo i soudní rozhodnutí, které upíralo odborům právo shromažďovat peněžní příspěvky na politické účely. V důsledku toho byla Labouristická strana, kterou odbory považovaly za reprezentanta svých zájmů, oslabena a nebyla schopna zopakovat v dalších volbách úspěch, kterého dosáhla v roce 1906. To otrásllo důvěrou v možnost dosažení lepších hospodářských podmínek parlamentní cestou, prostřednictvím Labouristické strany.

Rozčarování z neúčinnosti tlaku, který vyvíjela tato strana, vedlo část dělnického hnutí k tomu, že začala s většími sympatiemi pohlížet na jiné léky proti neduhům hospodářského postavení dělníků. Začala ji přitahovat myšlenka, která do Británie dospěla z druhé strany Lamanšského průlivu, zvláště z Francie, že vhodnou zbraní pro dělníky, kteří usilují o zlepšení svého postavení, je „přímá akce“ – stávka. Za řadou stávek v letech 1911 a 1912 se tedy skrývají jak hospodářské, tak politické motivy. Nejvýznamnější z nich byly stávka námořníků, generální stávka na železnicích, stávka horníků a stávka dokařů. Většinu z nich doprovázely násilnosti, rabování a ničení strojního zařízení v továrnách. Často bylo nutné nasadit armádu, protože policie nebyla schopna udržet pořádek. Některé stávky rychle skončily ústupky ze strany zaměstnavatelů. Stávka horníků vedla k předložení zákona o minimální hornické mzdě, jímž vláda mlčky uznala obtížnou situaci pracujících. Ale některé ze stávek se prostě zhroutily, zčásti proto, že se začalo napravovat zaostávání mezd, a zčásti proto, že se veřejnost, unavená ekonomickým neklidem, začala ostře stavět proti odborovým svazům.

Postoj liberální vlády byl v těchto pracovních sporech dosti nejednoznačný. Zatímco Lloyd George dával najevo své sympatie věci dělnictva, jiní měli spíše sklon navrhnout zákony, které by zakázaly stávku v životně důležitých službách, jako byla železniční doprava. Shoda neexistovala ani v otázce, jak daleko by vláda měla jít při zavádění a prosazování minimálních mezd.

Podrážděnost z dělnických nepokojů a neochotu utrácet peníze za sociální reformy posilovalo i napětí na mezinárodní scéně. Churchill, který byl v prvních letech liberální vlády nejsilnějším spojencem Lloyda George při prosazování sociálních reforem a při budování základů veřejné sociální péče, se stal prvním lordem admirality – ministrem námořnictva. V této

funkci podporoval stavbu velkých válečných lodí, tzv. dreadnoughtů. To jej přivedlo do sporu s Lloydem Georgem. Premiéru Asquithovi se podařilo dosáhnout kompromisu a odvrátit rozpad vlády, bylo však zřejmé, že napětí mezi imperialisty a radikálním křídlem liberálního kabinetu opět proniká na povrch. Po první světové válce, až budou v politické diskusi opět převládat problémy spojené s vládními zásahy do hospodářského života a otázky společenské reformy, se Liberální strana rozpadne a bude postupně odstraněna jako rozhodující faktor britského politického života. Její neschopnost vypracovat jasný a jednotný program však již před válkou vytvořila ve straně trhliny, v nichž se zrcadlily velké nejistoty panující v národě.

## FRANCIE

### SOCIÁLNÍ ZÁKLADNA FRANCOUZSKÉHO PARLAMENTARISMU

V desetiletí před první světovou válkou byla Francie nejdemokratičtější mocností na kontinentu. Měla také parlamentní systém. Hlava státu, prezident, měla malé pravomoci a výkonná moc, kterou vedl premiér, byla závislá na důvěře volených zástupců – senátu a poslanecké sněmovny. Formálně byla Francie dokonce demokratičtější než Velká Británie, neboť její horní sněmovna, senát, byla volená, zatímco v Británii bylo členství v Horní sněmovně dědičné. Ale volební systém, jímž byli senátoři vybíráni, vyhodňoval venkovské oblasti a zámožné vrstvy, takže Senát fungoval jako konzervativnější protiváha mnohem liberálnější poslanecké sněmovny.

Na rozdíl od britského systému nebyla pro francouzský politický život charakteristická nadvláda systému dvou stran. Francouzský parlament tvořili zástupci řady malých stran; každá vláda byla koalicí a vlády se často měnily. Za čtyřicetileté období mezi roky 1890 až 1914 se u moci vyřadilo čtyřicet tři vlád a třicet šest premiérů. Tato statistika ale klame: realita byla větší, než napovídají čísla. Velké množství francouzských politických stran nebylo odrazem nesmiřitelných vnitřních rozporů. Francouzské obyvatelstvo bylo sociálně ve velku homogenní. Francie byla zemí malých podnikatelů a rolníků. Průmyslové podniky byly obvykle nevelké a často patřily jedné rodině. Až do první světové války pracovala více než polovina obyvatelstva v zemědělství, které ještě v roce 1890 vytvářelo více než třetinu národního důchodu. V rozmanitosti politických seskupení se zrcadlily hlavně drobné rozdíly v ekonomických zájmech a odchylky vyplývající z lokálních a regionálních odlišností. Politici snadno přecházeli z jedné strany do druhé. Základnou téměř všech vlád byl střed politic-



– bez ohledu na mnohem smířlivější postoj Britů – donutit Německo k reparačním platbám dohodnutým přes protesty německé strany roku 1921 v Londýně. Silným motivem pro tuto politiku byla obtížná finanční situace, v níž se Francie ocitla. Válka se financovala z půjček, které bylo nyní nutno splácet. Francouzský lid odmítal jakékoli výraznější zvýšení daní, takže vládní příjmy dosahovaly jen zlomku výdajů a vláda musela financovat svá vydání prodejem dluhopisů. Obnova zpusťšených a zničenyh oblastí země zatížila vládní finance dalším břemenem. Peníze potřebné pro tyto účely se získávaly půjčkami, u nichž se jako záruky používalo německých reparačních plateb. Když Německo odmítalo uhradit splátky, francouzský deficit rostl.

Politika, kterou Poincaré zvolil ke zlomení německého odporu proti reparačním platbám, vyvrcholila vpádem do Porúří. Poincarého bezprostředním cílem bylo získat uhelné a rudné doly v Porúří, aby pracovaly pro francouzskou vládu a aby zisky z prodeje porúřského uhlí a oceli mohly krýt náklady na obnovu zničených oblastí. Poincaré také očekával, že toto spojení vojenského a hospodářského nátlaku posílí odstředivé síly v říši a možná povede i k založení samostatné republiky v Porýní.

Ukázalo se však, že francouzská okupace Porúří je chyba. Říše zůstala jednotná a pasivní odpor, organizovaný německou vládou, byl tak účinný, že se všechny práce v dolech zastavily. Je pravda, že náklady na tento pasivní odpor, tedy placení horníků za to, aby nepracovali, způsobily bankrot. Po devíti měsících, v září 1923, byli Němci donuceni ukončit pasivní odpor a deklarovat svou ochotu obnovit platby a dodávky podle versailleské smlouvy. Náklady na porúřské dobrodružství však zhoršily i hospodářské postavení Francie. Hodnota francouzského franku prudce klesala a spekulanti očekávali, že půjde cestou německé marky. Půjčka od amerických bankéřů, zejména od firmy J. P. Morgan and Company, zastavila „hon na frank“, ale francouzská vláda musela souhlasit s ustavením mezinárodního výboru odborníků, kteří měli posoudit stav německého hospodářství a možnosti splácení reparací: jednalo se o Dawesův výbor.

To vše vyvolalo ve Francouzské republice odpor proti Poincarého politice. Bylo zřejmé, že Francouzi si uvědomili „bolestný dojem z neústupnosti“ – abychom citovali z nóty britského ministra zahraničí George Curzona francouzské vládě –, který francouzská politika vyvolala na celém světě. Ve volbách, jež se konaly rok po okupaci Porúří, zvítězil *cartel des gauches*, sdružení levice, a Poincaré podal demisi. Novým premiérem se stal Hériot a levicovým ministrem zahraničí Aristide Briand (1862–1932).

Briand zůstal ministrem zahraničí od roku 1925 do roku 1932. První léta své politické kariéry, kdy vyvolával obavy kvůli své úloze při oddělení církve od státu, měl dávno za sebou. Od té doby působil v řadě francouzských úřadů jako ministr školství, ministr spravedlnosti a premiér. Coby ministerský předseda v době německé ofenzivy u Verdunu poznal hrůznost této války a v poválečných letech se jeho zájem obrátil k zahraniční politice a k problémům míru. Briand byl stejně jako jeho předchůdci přesvědčen, že Francie potřebuje záruky proti útoku, doufal však, že je získá prostřednictvím dohod a spojenectví zakotvených v systému kolektivní bezpečnosti, který by automaticky postavil členy Společnosti národů proti každému agresorovi. Briand byl skvělý řečník a jeho projevy byly vždy vřeholným okamžikem jednání Společnosti národů; pro Francii získaly mnoho dobré vůle na mezinárodním poli. Přijetí Briandovy zahraniční politiky ve Francii však znamenalo rezignované uznání hranic francouzské moci. I přes vítězství ve válce a přes udržování velké cvropské armády nebyla Francie v poválečných letech schopna jednat v zahraniční politice na vlastní pěst.

#### VELKÁ BRITÁNIE

Ačkoliv Británie začala obhajovat shovívavější nakládání s Německem, než jaké prosazovala Francie, na konci války necítili Britové vůči Němcům žádné sympatie. Ve skutečnosti zesílila nenávisť natolik, že trvalo léta, než se opět obnovily osobní styky mezi britským a německým obyvatelstvem. Volby, které se konaly v prosinci 1918 a v nichž směly poprvé hlasovat ženy, jsou známy jako *khaki volby*, protože ve volební kampani i v samotném hlasování se odrážel duch vojska oděného v khaki uniformách. Během předvolební kampaně vláda slíbila, že bude soudně stíhat Viléma II. a všechny Němce odpovědné za válečné ukrutnosti a že přiměje Německo, aby zaplatilo náklady na válku. Poté, co ministerský předseda Lloyd George ujistil národ, že „si vynutí od Německa i ten nejposlednější penny, až po hranice jeho (platebních) možností“, dosáhla vláda drtivého vítězství a získala 470 poslaneckých křesel, zatímco opozice si jich zabezpečila jen 87. Vláda byla koalici konzervativců, kteří si ještě říkali unionisté, a liberálních přívrženců Lloyda George a zrcadlila se v ní nacionalistická nálada tohoto období, neboť konzervativci byli s 355 křesly mnohem silnější než jejich liberální koaliční partneři.

To, co obyvatelé Velké Británie očekávali od poválečného světa, se ale dosti lišilo od očekávání lidí ve Francii. Francouzi dosáhli hmatatelných úspěchů (znovuzískání Alsaska-Lotrinska) a měli konkrétní záměry, zejména se chtěli osvobodit od noční mury německé převahy a nevyprovokovaného útoku. Britové měli mnohem neurčitější představy. Očekávali pokojný



svět a lepší život pro všechny obyvatele Britského souostroví. Myšlenka nového pořádku v mezinárodních vztazích šla ruku v ruce s požadavkem reformy vnitropolitického života. Myšlenka, že se poválečná léta mají stát dobou sociálních reforem, se rozhodujícím způsobem odrazila i v králově projevu při zahájení poválečného zasedání parlamentu: „Douhy po lepším společenském řádu, kterým v srdcích Mého lidu vlila nový život válečná zkušenost, musí být povzbuzeny okamžitou a rozsáhlou akcí... od vypuknutí války pracovala každá strana a každá třída společně s ostatními a bojovala za velký ideál... musíme nadále projevovat téhož ducha. Nesmíme se zastavit před žádným obětováním zájmu či prestiže, abychom potřepli nezaslouženou chudobu, snížili nezaměstnanost, zajistili slušné bydlení, zlepšili zdraví národa a zvýšili úroveň blahobytu po celé zemi.“ Takové názory tvořily i základ Lloyd Georgeovy řeči před Dolní sněmovnou v únoru 1919, kdy premiér prohlásil, že v Dolní sněmovně není poslanec, jenž by nebyl oddán myšlence sociální reformy: „Pokud utrpíme nezdar, dějiny odsoudí nejen podlost, ale i do nebe volající hloupost takového neúspěchu.“

Do válečného úsilí byly vtaženy všechny vrstvy britské společnosti, a ti, kdo se podíleli na válce, nyní očekávali, že v době míru budou uspokojeny jejich potřeby. Vláda dala ženám starším třiceti let volební právo a odstraněním majetkových omezení rozšířila toto právo i u mužů. Výsledky při prosazování sociálních reforem však byly neuspokojivé, a to i přes taková opatření jako rozšíření sociálního pojištění na téměř všechny dělníky, kteří vydělávali méně než pět liber týdně. Největším problémem poválečné Británie bylo bydlení. Během válečných let se výstavba zastavila a podle odhadů bylo během prvního roku po válce zapotřebí přinejméně 300 000 nových domů. Během následujících dvou let však bytová politika vlády přinesla jen 14 594 nových domů, a když rozpočtové škrty v roce 1923 skoncovaly s vládními příspěvky na jejich výstavbu, byl nedostatek bytů ještě horší než v roce 1918. Slumy zůstávaly poskvrnou anglických průmyslových center, kterou se nedařilo odstranit a šířila se dále.

Zklamání nadějí, podnícených vítězstvím i vládními sliby, vedlo ke zpochybnění minulosti a změnilo nadšení pro válečné politiky v pochybnosti a kritiku. Vyvolalo také skepsi vůči politice uplatňované ve vztahu k Německu.

Selhání úsilí o sociální reformu bylo zčásti neúspěchem vlády, ale zaviny jej i okolnosti mimo její dosah. Jednak vládu tvořily samé politické primadony. Vedle Lloyd George, který získal díky svému válečnému vůdcovství obrovskou autoritu, v ní působily tak impozantní postavy jako bývalý premiér Arthur Balfour, Alfred Milner, proslulý svým působením

v jižní Africe, a bývalý indický vicekrál George Curzon. Jejimi členy byly i hvězdy mladší generace, zejména arogantní a duchaplný F. E. Smith (později hrabě Birkenhead), Winston Churchill a Austen Chamberlain, syn a politický dědic Josepha Chamberlaina. Zdálo se, že tito i další politici předáci mají větší zájem na taktizování jednoho proti druhému než na uskutečňování jednotné politiky. Jejich ctižádost a intriky přizívoval tisk, zejména noviny patřící tiskovým „magnátům“ – Northcliffovi, Rothermerovi a Beaverbrookovi –, kteří sami dychtili po politických funkcích.

Vládu jakožto koalici konzervativců a liberálů sužovalo střetávání principů, kdykoli se pracně pokoušela stanovit určitou politickou linii. Oživil se starý spor o volný obchod, přičemž liberálové chtěli zachovat otevřenou obchodní politiku, zatímco konzervativci dávali přednost preferenčním člům pro členy britského impéria. Byl tu i spor o udržení vládní kontroly nad britským hospodářstvím. Bez jisté míry takové kontroly se liberální požadavky na aktivní politiku sociálních reforem nedaly uskutečnit. Konzervativci však využívali své síly v Dolní sněmovně, aby přiměli Lloyd George ke zrušení hospodářských omezení a regulací, zavedených v době války.

Vláda byla konfrontována i s dalšími problémy. Zmatek vyvolaný válkou jen tak nepolevil: naopak, neklid se rozšířil po celém britském impériu. Mírová konference, otázka zásahu v Rusku a boj na Blízkém východě poutaly velkou pozornost britských politiků. Palčivým domácím problémem bylo řešení irské otázky, která už téměř století narušovala britský politický život a jejíž urovnání se už nedalo odkládat. Během války vláda otálela s energickými kroky k zavedení samosprávy v Irsku, což mělo za následek velikonoční povstání v roce 1916. To bylo rychle poraženo, ale brutalita, s jakou se postupovalo, zničila vliv umírněných politiků v Irsku. Určující silou irské politiky se nyní stala strana Sinn Fein, tedy „my sami“, jejíž jméno naznačovalo, že jejím cílem je úplná nezávislost Irska. Sinn Fein zahájila partyzánskou válku: byli napadáni britští důstojníci, vypalovala se panská sídla patřící lidem, vystupujícím proti nezávislosti, byly vylupovány banky. Náhradou za Iry, kteří opustili řady policie, posílili policejní síly rekruti z Anglie. Ti byli podle barev své uniformy posměšně nazýváni *Black and Tans*, tedy „černohnědí psi“. Jejich brutalita vyvolala nevoli dokonce i v Anglii.

Konzervativci věřili, že styky se Sinn Fein lze navázat až poté, co „černohnědí psi“ obnoví pořádek. Liberálové však chtěli začít jednat okamžitě a jejich názor převážil. V prosinci 1921 byla podepsána smlouva, rozdělující Irsko na severní část, Ulster, který zůstal součástí Spojeného království, a jižní část, Irský svobodný stát, jenž získal statut dominia. Někteří



členové Sinn Féin, vedení Eamonem de Valerou (1882–1975), nebyli s takovým uspořádáním spokojeni, urputně bojovali proti umírněné irské vládě a nakonec se dostali k moci. V roce 1937 se jim podařilo získat pro Irský svobodný stát úplnou nezávislost.

Nejvážnější úder všem plánům na sociální reformu však zasadila hospodářská krize, která zachvátila Velkou Británii v roce 1921. Zadržovaná poptávka po zboží, jež bylo během války nedostupné, vyústila v rozmach, který záhy vedl k přemrštěnému růstu a přílišným spekulacím. Důsledkem bylo, že po prudkém vzestupu cen bezprostředně po válce následoval náhlý cenový pokles, vedoucí k omezení výroby a ke snížení kupní síly. V roce 1921 klesl britský vývoz do Francie ve srovnání s předchozím rokem o 65,2 procenta a do USA o 42,6 procenta. Celkově představoval britský vývoz v roce 1921 méně než polovinu vývozu země v roce 1920. Nejhlubšího bodu krize bylo dosaženo v červnu 1921, kdy se bez práce ocitlo 23,1 procenta britských pracujících (2 185 000 lidí). Toto číslo však neodráží plný rozsah celého neštěstí. Některá průmyslová odvětví trpěla více než jiná a v některých místech se nezaměstnanost vyšplhala na 40 až 50 procent. Po roce 1922 se situace zlepšila, ale až do vypuknutí druhé světové války neklesl počet nezaměstnaných pod jeden milion. Jedním z trvalých rysů britského života se staly podpory pro nezaměstnané – příspěvky, které lidé bez práce pobírali na základě zákona o pojištění v nezaměstnanosti. Byly striktně omezeny na dvě období ročně, každé po šestnácti týdnech, a vyplácely se jen těm, kdo prokázali, že mají nouzi. Nezaměstnanost a podpora v nezaměstnanosti se zdály být podivnou odměnou za utrpení a oběti vítězné války.

Dvacátá léta se pro Británii stala dobou rozčarování. Nejskvělejší z válečných vůdců ztratili mnoho ze své přitažlivosti. Winston Churchill musel tvrdě bojovat, aby si udržel své místo v politice. Největší nedůvěru však budil Lloyd George. Roku 1922, při slavné řeči v klubu Carleton, o něm tehdejší ministr obchodu Stanley Baldwin řekl, že Lloyd George je „velká dynamická síla“, ale že dynamická síla může být i „opravdu hrozná věc“. Konzervativci poté hlasovali proti další existenci koalice a Lloyd George se už nikdy nevrátil do vlády.

V Británii se rozšířil názor, že žádné vítězství nemůže nahradit válečné ztráty a škody. Pacifistické organizace se množily a výdaje na ozbrojené síly začaly být nepopulární. Vláda požadovala, aby jednotlivé složky ozbrojených sil vycházely ve svých rozpočtových odhadech z předpokladu, že „britské impérium se v příštích deseti letech nezúčastní žádné rozsáhlé války a nebude potřebovat žádné expediční síly“. Odzbrojení se považovalo za všelék.

Na této změně smýšlení vydělalo nejvíce Německo. Britové se domnívali, že válečná propaganda vykreslila přehnaný a falešný obraz Německa. Už v roce 1919 zahájila Keynesova kniha *Economic Consequences of the Peace (Hospodářské důsledky míru)* útok na mírové urovnání a nyní začaly německé požadavky na revizi versailleské smlouvy docházet v Británii sluchu.

Protože ve válce bylo ztraceno tolik mladých mužů, zůstala starší generace u moci mnohem déle než jejich předchůdci před válkou. Zdálo se, že je nemožné prodrat se do jejich sevřených řad. Mladí lidé pohlíželi na zvyky a tradice politického života s odporem a odvraceli se od politiky. Odmitání uznávaných norem a hodnot se stalo typickým rysem nejnadanějších spisovatelů a umělců nové generace. Velkým literárním pomníkem rozčarování a beznaděje poválečného světa v Anglii se stala *Pustina* od T. S. Eliota (1922).

V úsilí dosáhnout vítězství byly opuštěny postoje zakořeněné hluboko v liberálním světovém názoru, a to spolu s rozčarováním z poválečného období vyvolalo nedůvěru k tradicím a úspěchům minulosti. Tato změní politická nálada sehrála svou roli v tom, co lze z hlediska politických dějů považovat za nejvýznačnější událost poválečných let: při vzestupu Labouristické strany. V roce 1914 by se nahrazení Liberální strany labouristy považovalo za nanejvýš nepravděpodobné. Válka Labouristické straně přála. Odstranění Asquitha z funkce premiéra v roce 1916 a jeho nahrazení dynamickým Lloydem Georgem rozštěpilo Liberální stranu na dvě nepřátelenské skupiny. Válka navíc posílila moc Labouristické strany. Přechod průmyslu na válečnou výrobu a nutnost využít veškeré dostupné pracovní síly vyžadovaly spolupráci vlády s odborovými svazy. Jejich moc a tím i jejich přitažlivost vzrostla. Do roku 1919 se členstvo odborů téměř sdvojnásobilo a přesáhlo osm milionů. Aby byla zajištěna podpora dělnictva, vstoupily do válečné vlády dvě vůdčí osobnosti Labouristické strany, Arthur Henderson a John Robert Clynes, a jejich činnost prokázala neoprávněnost tvrzení, že labourističtí předáci jsou splašení radikálové, jimž nelze svěřit vládní odpovědnost. Na druhé straně v myšlení některých skupin uvnitř Labouristické strany převažovala i nadále opozice vůči válce, podobná té, jaká existovala v Liberální straně v roce 1914. Nejvýznačnějším odpůrcem války byl Ramsay MacDonald (1866–1937).

MacDonald, intelektuál, který vypadal spíše jako aristokrat, měl dosti daleko k přízemním odborovým předákům, jací převládali ve stranické organizaci. Během války však projevil pozoruhodnou odvahu, když se postavil proti vlně nacionální hysterie a přebíral záštitu nad shromážděnými, na nichž vyjadřovali své pacifistické názory lidé, kteří odmítali válku z mravních důvodů. MacDonald výmluvně dokazoval, že válka by měla



smysl jen tehdy, kdyby byla počátkem změnčného a lepšího světa. V roce 1917 přivítal ruskou revoluci jako inspiraci pro dělnické hnutí na celém světě a obhajoval myšlenku vytvoření dělnických a vojenských rad v Británii.

V atmosféře rozčarování z poválečných let těžili labouristé z toho, že na rozdíl od konzervativců a liberálů nabízeli možnost změny, a jak se zdálo, válka zároveň prokázala, že jsou schopni vládnout. To nahrálo labouristům v prosincových volbách roku 1923. Po koalici vedené Lloydem Georgem následovaly konzervativní vlády, v jejichž čele stál nejdříve Bonar Law (1858–1923) a poté Stanley Baldwin (1867–1947). Baldwin se rozhodl pro nové volby, aby získal mandát k uskutečnění starého konzervativního požadavku na zavedení ochranných cel, která měla podle jeho přesvědčení zmírnit nezaměstnanost. Ve volbách zůstali konzervativci nejsilnější stranou, ztratili však většinu. Liberálové a labouristé měli dohromady více hlasů než oni, a protože labouristé získali více křesel než liberálové, požádal král Jiří V. Ramsaye MacDonalda, aby sestavil vládu. Jelikož tato první labouristická vláda neměla většinu a potřebovala podporu liberálů, její akceschopnost byla značně omezená a výsledky hubené. V domácí politice byl hlavním úspěchem zákon o bydlení, který zajišťoval vládní podpory pro stavbu domů s regulovaným nájemným. V zahraniční politice navázala vláda diplomatické vztahy se sovětským Ruskem a pohotově podepsala s Rusy obchodní dohodu. Tyto kroky přivítala bouře protestů. Kvůli nepřilíživé významné záležitosti – poněkud pochybnému zastavení trestního stíhání jednoho komunistického novináře – hlasovali liberálové pro vyjádření nedůvěry vládě a v následujících volbách utrpěli labouristé porážku. Tento neúspěch způsobila především antikomunistická hysterie. Střední vrstvy, pobouřené MacDonalldovým jednáním se sovětským Ruskem, se od labouristů rázně odvrátily po zveřejnění dopisu napsaného údajně Zinověvem, šéfem Komunistické internacionály, který v něm navrhoval strategii revoluce v Anglii. Třebaže dopis byl jen šikovný padělek, zkompromitoval Labouristickou stranu. Labouristická vláda tak trvala jen deset měsíců, ale i její krátké působení učinilo z labouristů alternativu ke konzervativcům. Navíc, i když seznam domácích úspěchů nebyl nijak oslnivý, mohli labouristé tvrdit, že v zahraniční politice dosáhla jejich vláda nepopiratelného úspěchu – a ten bylo nutné připisat v prvé řadě Ramsayi MacDonalldovi. MacDonald byl zároveň premiérem a ministrem zahraničí a právě za jeho působení ve funkci ministra zahraničí byla prosazena dohoda o splácení reparací.

Když se labouristé dostali k moci, Dawesův výbor už prošetřoval otázku reparací, nebylo však ještě dohodnuto, zda zainteresované státy a ze-

jměna Francie budou považovat výsledek jednání výboru za závazný i pro sebe. V dopise Poincarému z února 1924 učinil MacDonald prohlášení, jež bylo svou přímostí skoro nediplomatické: „V Anglii je rozšířen názor, že v rozporu s ustanoveními versailleské smlouvy se Francie pokouší vytvořit situaci, v níž získá to, co se jí nepodařilo dostat během mírových jednání mezi spojenci... Lid této země pohlíží se znepokojením na to, co se mu jeví jako odhodlání Francie zničit Německo a ovládnout kontinent bez ohledu na naše rozumné zájmy a na důsledky pro evropské urovnání.“ MacDonald dal jasně najevo, že Anglie od Francie očekává přijetí zprávy odborníků a že není ochotna dohadovat se o tom. V době silících inflačních tlaků mohl mít francouzský lid jen málo pochyb o nebezpečných důsledcích britského nepřátelství pro francouzský hospodářský život. Neštěstí pro MacDonalda se v květnu 1924 dostal k moci Hériot v čele *cortel des gauches* a nová vláda se zúčastnila londýnské konference, které předsedal MacDonald. Jednání byla dlouhá a obtížná, ale nakonec Hériot souhlasil s tím, že Francie ukončí okupaci Porúří postupným stažením svých jednotek. Na základě zprávy výboru expertů, tedy Dawesova výboru, podepsaly 31. srpna 1924 všechny zainteresované mocnosti dohodu o reparacích.

MacDonalldova politika se příliš nelišila od politiky konzervativních ministrů zahraničí, kteří mu předcházeli nebo kteří přišli po něm. Labouristé a konzervativci však dospěli k téže politice z poněkud odlišných východisek. MacDonalldův přístup byl idealistický. Býval odpůrcem války a chtěl odstranit její následky co nejdříve a co nejdůkladněji jako předpoklad pro budování mírového mezinárodního řádu. Konzervativci byli realističtější, což souviselo s tím, že se v podstatě stali stranou podnikatelů. Znepokojovalo je zhoršování stavu britského hospodářství a jeho potíže. Nepříjemně na ně působila slabost a zhroucení německé marky, protože levné německé zboží udělalo z Němců nelitostné konkurenty na světovém trhu. Stabilizaci hospodářské situace ve střední Evropě považovali za nezbytnou pro hospodářské oživení v Británii samotné.

Navíc finanční kruhy ve Spojených státech, které měly od války silný vliv na britskou hospodářskou politiku, požadovaly vyřešení reparační otázky. V prvních měsících roku 1923 vyjednal tehdejší ministr financí Stanley Baldwin dohodu s americkou vládou o splácení půjček, které Británie dostala od Spojených států během války. Oficiálně americká vláda prohlašovala, že mezi německými reparacemi a splácením válečných půjček, které byly poskytnuty jejím spojencům, nexistuje žádná souvislost. Bylo však zřejmé, že evropské státy nebudou splácet své válečné dluhy, dokud neobdrží reparace od Německa. A tak bylo vyřešení reparační otázky, které



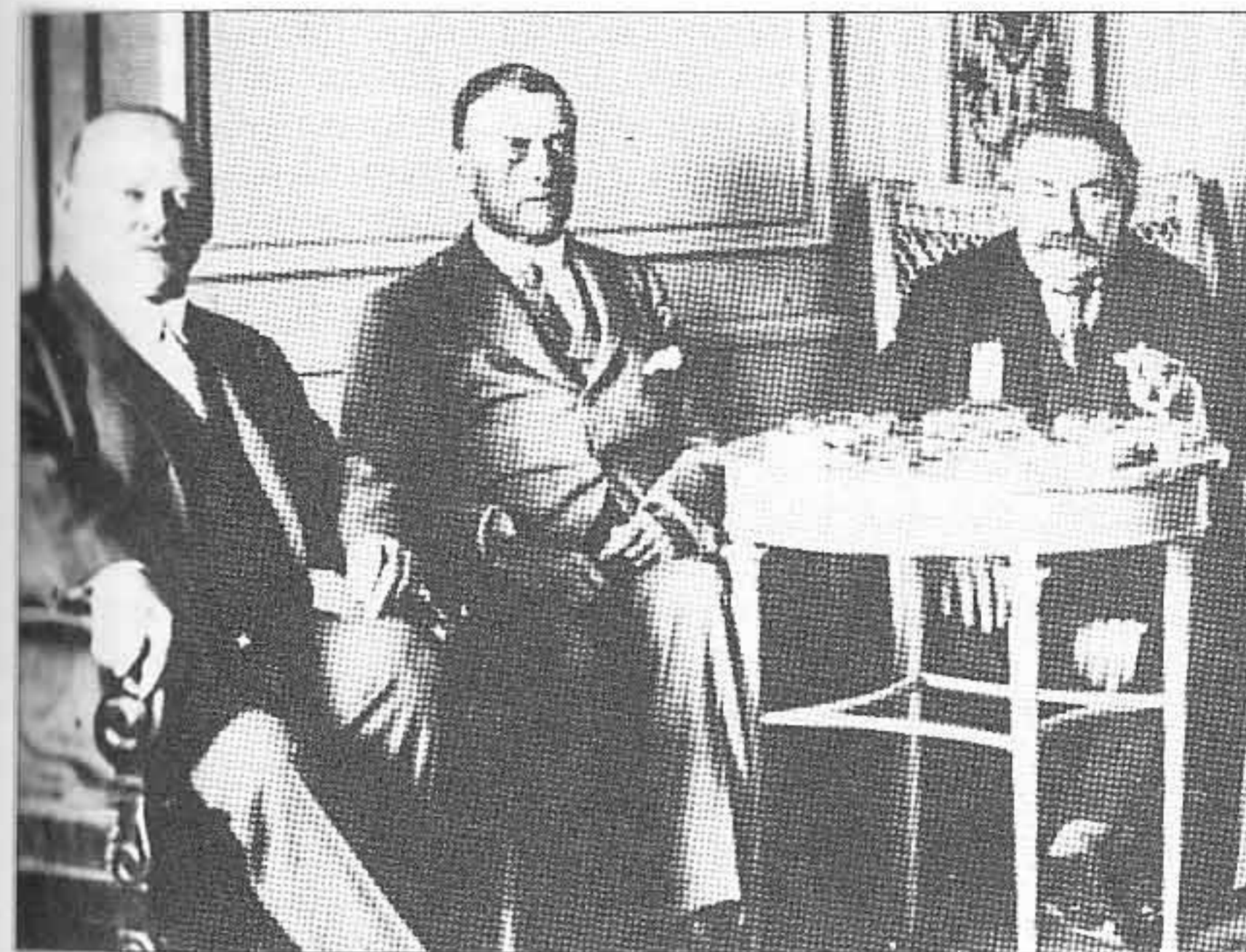
by umožnilo hospodářské zotavení Evropy, v americkém zájmu a stalo se společným cílem obou anglicky mluvících zemí. Americké finanční kruhy byly ochotny schrát konstruktivní úlohu. Američan Charles Dawes předsedal výboru odborníků, jenž se zabýval přezkoumáním reparační otázky, a americké finanční kruhy byly připraveny poskytnout půjčku a tím na pomoci při uvedení návrhů obsažených ve zprávě výboru, do praxe. Tento aktivní zájem a pomoc poskytly Evropanům oddechový čas.

### BRITÁNIE JAKO VEDOUcí MOCNOST EVROPY: 1925–1929

Do období stabilizace, jemuž se Evropa těšila ve druhé polovině dvacátých let, se dospělo dvěma kroky. Prvním krokem, vedoucím k ozdravení a upevnění hospodářského života, byla dohoda o reparacích podle Dawesova plánu. Následujícím krokem bylo uzavření politické smlouvy mezi vůdčími evropskými mocnostmi, která byla vtělenu do dohod, sjednaných ve švýcarském Locarnu v říjnu 1925 a podepsaných v Londýně 1. prosince 1926.

Po ukončení pasivního odporu v Porúří stabilizovalo Německo svou měnu zavedením nové základní jednotky, *Rentenmark*, která odpovídala bilionu starých marek. Jednalo se o čistě účetní operaci, spočívající v odstranění určitého počtu nul. Nabyla však jistého reálného obsahu, protože Hjalmaru Schachtovi, který byl od prosince 1923 prezidentem německé Říšské banky, se podařilo získat úvěry od britských bank a půjčku od Montagua Normana, guvernéra *Bank of England*. Vedle toho zahájil Schacht přísnou politiku omezování množství oběživa a odmítal poskytovat jakékoli další úvěry německé vládě nebo německým podnikům. Tisknutí peněz skončilo. Kdyby ale stabilizace německé měny nebyla doplněna přijetím Dawesova plánu, obnovení tlaku na splácení reparací by znovu nastartovalo inflační trend.

Dawesův plán určil německé platby na příštích pět let. Poté se měly splátky postupně zvyšovat s tím, jak by se s pomocí zahraničních půjček zotavovala německá ekonomika. Americký komisař měl zajistit, aby Německo platilo až po mez svých možností. Měl kontrolovat úhradu reparací a zajistit převod plateb ve zlatě. V jeho moci mělo být uplatňování dalekosáhlého vlivu na německý hospodářský život. Měl totiž dohlížet na politiku Říšské banky a finanční správu železnic stejně jako na státem spravované podniky. Přítomnost komisaře dávala Němcům jistotu, že budou vyslyšeni, pokud platby předpokládané v Dawesově plánu přesáhly jejich schopnosti. Doprovodná zahraniční půjčka navíc znamenala,



Architekti locarnských smluv. Zleva doprava: Stresemann, Austen Chamberlain a Briand.

že na hospodářském oživení a prosperitě Německa začaly mít finanční zájem i jiné země.

John Maynard Keynes (1883–1946) popsal reparační vypořádání takto: „Reparace a dluhy mezi spojenci se většinou vyrovnávají na papíře a ne ve zboží. Spojené státy půjčují peníze Německu, Německo poukazuje jejich ekvivalent spojencům a ti je převádějí zpátky na vládu Spojených států. Neděje se nic reálného – nikdo na tom není ani o chlup hůře.“ V tomto vynikajícím satirickém shrnutí se Keynes nezmínil o jedné věci, která v následujících letech získala velký význam. Půjčky se musely splácet s úroky a Německo si na ně mělo vydělat vývozem. Protože německé mzdy byly od konce války nízké a protože světové hospodářství se po dosažení ekonomického dna v roce 1921 opět vzráhalo, stačily příjmy z německého vývozu ke splácení stanoveného množství reparací a úroků z půjček. Systém několik let fungoval, ale dostal se do potíží, když začalo mizet nezbytné spolupůsobení nízkých německých mezd a světové prosperity.

Po zajištění mezinárodního zájmu na hospodářském zotavení Německa začalo být pro vítěze první světové války důležité i sepětí této země s politickým urovnáním, vypracovaným na pařížské mírové konferenci.



Pro Němce to znamenalo příležitost ke znovuzískání místa mezi velmocemi. Tyto úvahy byly základem dohod dosažených v Locarnu, z nichž nej důležitější byla smlouva uzavřená Velkou Británií, Německem, Francií, Belgií a Itálií. Německo v ní uznalo, že jeho západní hranice, stanovené versailleskou smlouvou, jsou trvalé. Pokud by došlo k „nevyprovokovanému útoku“ ze strany Německa proti Francii nebo Francie proti Německu, mělo se oběti dostat pomoci Velké Británie a Itálie. Za pozornost stojí zvláště ustanovení, v němž bylo za akt agrese označeno nejen narušení hranic, ale i „křiklavé porušení“ demilitarizované zóny v Porýní. Toto ustanovení nabylo na významu poté, co v roce 1930 skončila okupace Porýní, neboť o šest let později, když do této oblasti vpochoďovaly německé jednotky, staly se výrazy „křiklavé porušení“ a „nevyprovokovaný útok“ mezerami, s jejichž pomocí byla omlouvána remilitarizace Porýní. I když nikdo nemohl popřít, že Německo porušilo locarnské dohody, tvrdilo se, že toto porušení nebylo ani „křiklavé“, ani „nevyprovokované“. V roce 1925 však převládal názor, že hranice mezi Německem, Francií a Belgií – a trvalá demilitarizace Porýní – jsou nyní uznány za definitivní.

Tuto smlouvu, která byla jádrem locarnských dohod, doplňovala řada dalších ujednání. Smlouvy, jež Německo uzavřelo s Francií, Belgií, Polskem a Československem, stanovily, že všechny spory, které nebude možné vyřešit diplomatickým jednáním, budou předloženy ke smířčímu řízení. Dohody mezi Francií a Polskem a Francií a Československem navíc stanovily, že pokud by Německo odmítlo smířčí řízení, tyto státy si poskytnou vzájemnou pomoc proti Německu, v případě potřeby i vojenskou. Konečně Německo mělo být přijato do Společnosti národů a mělo získat křeslo stálého člena Rady SN. Německo však prohlásilo, že pokud Společnost národů uvalí vojenské sankce na některý stát, bude účast Německa s ohledem na jeho vojenskou a zeměpisnou situaci omezená, neboť v důsledku vojenských ustanovení versailleské smlouvy je příliš slabé na to, aby se mohlo zapojit do vojenské akce. V praxi to znamenalo, že Německo se nemusí podílet na vojenském zásahu proti sovětskému Rusku.

Do jaké míry změnilly locarnské dohody existující politickou situaci a komu prospěly? Přijetí do Společnosti národů a získání stálého členství v Radě SN znamenalo, že Německo je opět považováno za rovnoprávné s ostatními a za evropskou velmoc. Pro Němce bylo bolestné upustit od nároků na Alsasko-Lotrinsko na jejich západní hranici a uznat omezení při výkonu svrchovanosti v Porýní. Nedošlo však ke srovnatelnému potvrzení trvalosti východních hranic. Německo se sice zřeklo použití síly při revizi těchto hranic, ale nikdo mu nebránil, aby takovou revizi požadovalo. Němci navíc dokázali udržet své zvláštní vztahy s Ruskem, které navá-

žali v roce 1922 smlouvou v Rapallu; berlínskou smlouvou v dubnu 1926 oba státy rapallskou smlouvu potvrdily. Německo si nevybralo mezi Východem a Západem. Určitě nebylo v horší vyjednávací pozici než předtím, a možná bylo v lepší pozici.

Francie také neztratila. Od konce první světové války Francouzi neustále tvrdili, že jejich bezpečnost vyžaduje pevné spojení se Spojenými státy a Velkou Británií proti Německu. Nyní konečně získali záruky pomoci od Velké Británie. Je třeba jasně zdůraznit, že locarnská smlouva nebyla zvláštním britsko-francouzským spojenectvím, jen zaručovala existující hranice jak pro Francii, tak pro Německo. Ale protože nikdo neočekával, že Francie bude chtít měnit hranice, smlouva se ve skutečnosti rovnala slibu britské podpory v případě německého útoku. Francie by ráda získala podobnou záruku pro východní hranice Německa. Avšak demilitarizace Porýní, doplněná o vojenská spojení Francie s Polskem a Československem, udržovala Německo ve stavu vojenské bezmocnosti, kdy nebylo schopné rozpínat se ani na západ, ani na východ. Takže Locarno neoslabilo ani francouzské postavení. Pokud něco, tak z vojenského hlediska posílilo francouzskou bezpečnost.

Jak pro Francii, tak pro Německo se otevíraly dvě cesty. Obě země mohly pohlížet na locarnské dohody jako na nový start, počátek spolupráce, která by mohla pomalu a postupně odstranit nedůvěru a vytvořit evropské společenství. Nebo se mohly vrátit k nepřátelským postojům, přičemž by se jejich síla ve vztahu k druhé straně ani nezvětšila, ani nezmenšila.

Locarnské dohody byly v Německu i ve Francii ostře kritizovány. Briand a Stresemann, ministři zahraničí, kteří smlouvy uzavřeli, byli obviňováni, že se vzdali nejpodstatnějších národních zájmů. Oba tyto muži si vzájemně věřili a byli přesvědčeni o dobré vůli toho druhého. Každý z nich však musel svému národu ukázat, že smlouvy přináší jejich zemi výhody. Pro postupné uznání těchto výhod mohla hodně udělat Velká Británie. Pokud by Británie opatrně zajišťovala rovnováhu ve vztahu Francie versus Německo a Německo versus Francie tím, že by se stavěla proti jakémukoli znovuvzkříšení německé vojenské moci i proti každému pokusu Francie použít svou vojenskou sílu k udržení hospodářské slabosti Německa, mohla tak napomoci k usmíření obou protivníků. Řadu let Británie opravdu sledovala tuto politickou linii.

Když se v Londýně podepisovaly locarnské dohody, byl z podkrovní britského ministerstva zahraničí snesen portrét někdejšího ministra Roberta Castlereagha a zavěšen v místnosti, kde se konal slavnostní akt. Bylo to vhodné gesto. Castlereagh byl vykázán do podkrovní, protože v období britské „skvělé izolace“ se zdálo, že jeho politika spolupráce s evropskými



mocnostmi je v rozporu s britskou tradicí. Jeho úsilí udržet mír a stabilitu v Evropě pomocí diplomacie založené na konferencích s vůdčími politiky kontinentu se však velmi podobalo politice, kterou nyní provozoval britský ministr zahraničí Austen Chamberlain. Účinek locarnských dohod se opravdu neomezil jen na zmírnění napětí mezi Německem a Francií. Jejich hlavním efektem bylo obnovení koncertu evropských mocností, čímž se v Evropě opět zaváděl určitý pořádek a vliv evropských mocností se šířil po celém světě.

### ITÁLIE A RUSKO VE DVACÁTÝCH LETECH

Úprava otázky reparací a politická stabilizace prostřednictvím locarnských dohod znamenaly, že se znovu potvrdily ty politické hodnoty, zejména demokracie, v jejichž jménu se vedla válka. Opětně byla potvrzena i vůdčí role dvou evropských velmocí, na nichž spočívalo hlavní břemeno vítězství: Francie a Velké Británie. Dohody z let 1924–1925 samozřejmě znamenaly, že Německo má být vtaženo do tohoto uspořádání, i když, jak už jsme naznačili, otevřenou otázkou zůstávalo, v jaké míře a úplnosti se toho dosáhne. Byla tu však ještě další otázka: jak budou na ustavení nového evropského koncertu reagovat ty mocnosti, které byly nadále vyloučeny z versailleského mírového uspořádání nebo stály vůči němu v opozici? Šlo nejen o to, zda přijmou stav, jaký locarnské dohody vytvářely. Stejně důležité bylo i o to, zda budou také spolupracovat, anebo či budou spíše tolerovat vzniklou situaci a čekat na příležitost, aby tento stav změnilly nebo zvrátily. Tato otázka se týkala Itálie a Ruska.

#### VZESTUP FAŠISMU V ITÁLII

Itálie bojovala v první světové válce na straně Dohody. Proto když se svolávala pařížská mírová konference, byl italský ministerský předseda Orlando jedním ze čtyř mužů (Velká čtyřka), kteří měli hlavní slovo při rozhodování o novém uspořádání světa – spolu s Wilsonem, Lloydem Georgeem a Clemenceauem. Přesto Itálie nepovažovala sebe samu v poválečném světě za vítěznou mocnost, přála si úpravu mírových smluv a tíhla k podpoře revizionistických hnutí. Toto odloučení od ostatních spojenců, které bylo viditelné již na pařížské mírové konferenci, mělo své kořeny v událostech, jež v roce 1915 provázely vstup Itálie do války.

Itálie vstoupila do války záměrně, s cílem získat nová území – na rozdíl od ostatních velmocí, které zatáhl do nepřátelství řetězec událostí, nad nimiž ztratily kontrolu. V tajné londýnské smlouvě z roku 1915 slíbily Vel-

ká Británie, Francie a Rusko Italům rozsáhlé územní zisky. Snaha naplnit tuto smlouvu však narazila na pařížské mírové konferenci na obtíže, zejména pokud šlo o rozsáhlá rakousko-uherská území, která měla Itálie dostat: tedy o Tridentsko a Jižní Tyroly až po Brennerský průsmyk, dále o Terst, Istrii, o ostrovy podél dalmatského pobřeží a o velkou část Dalmácie. Smyslem těchto zisků bylo zajistit bezpečnost Itálie proti habsburské říši, jejíž zánik v roce 1915 nikdo neočekával. Když však válka skončila, Rakousko-Uhersko už neexistovalo a dodržení londýnské smlouvy bylo neslučitelné se zásadou sebeurčení, protože tím by se pod italskou nadvládu dostal více než milion Jihoslovanů. Italové přesto obsadili rakouská území až po linii stanovenou ve smlouvě z roku 1915, a když byla svolána pařížská konference, trvali na svém podílu – na splnění smlouvy. Byli si však vědomi překážek, na něž by za těchto změněných okolností narazilo splnění původních slibů, a dávali na srozuměnou, že by byli ochotni spokojit se s menším územím, pakliže dostanou Fiume (Rijeku), které jim londýnská smlouva nepřiřkla. Fiume však mělo velký počet jihoslovan-ských obyvatel a Jugoslávci energicky odmítali tento italský požadavek, protože nechtěli, aby se v italských rukou ocitly oba dobré přístavy na východním pobřeží Jadranu – Terst i Fiume. Otázka Fiume se stala jedním ze sporných témat pařížské mírové konference. Výzva prezidenta Wilsona k italskému národu, aby přijal zásadu sebeurčení, byla odmítnuta. Tři týdny se italská delegace neúčastnila jednání. Dokonce i po jejím návratu k jednacímu stolu zůstala otázka Fiume otevřená.

Pařížská mírová konference umožnila Itálii posunout hranice k Brennerskému průsmyku a zabrat Istrijský poloostrov včetně města Terst. Itálie tak získala všechna habsburská území, která byla v předválečných letech považována za *Italia irredenta*. Jenže vláda ve snaze získat podporu pro své další požadavky vybičovala nacionalistické vášně do té míry, že radost nad naplněním národních tužeb zastínilo zklamání z neúspěchu snah o získání Fiume a Dalmácie. Celá Itálie mluvila o „zmrzačeném vítězství“.

Před rokem 1914 byl parlamentní režim v Itálii ve vážné krizi. Neuspokojivé výsledky války znovu oživily a posílily pohrdlivý postoj k chabosti parlamentní politiky. Opět se prosadila silná radikální hnutí, která se vyvinula na pravici i na levici v reakci na selhání vlády při pokusu odstranit bídu jihu nebo realizovat italský nárok na velmocenský statut. Všude vyrůstaly protiparlamentní nacionalistické organizace. Vznětlivý básník Gabriele d'Annunzio se stal vlivným politickým vůdcem. Na podzim 1919, když ještě probíhala jednání o Fiume, sestavil oddíl dobrovolníků, kteří se ve městě chopili moci a zůstali tam až do prosince 1920. Mezitím sjed-



## K osudovému střetnutí

### LÉTA APPEASEMENTU

Jak reagovaly západní mocnosti, Velká Británie a Francie, na hrozbu, kterou pro systém vytvořený po první světové válce představoval vzestup nacismu? Proč, jak se můžeme ptát při zpětném pohledu, byla jejich reakce téměř celé desetiletí tak slabá? Nejsamozřejmější odpovědí na tuto otázku je, že obě země příliš těžce postihla hospodářská krize a že jejich síly a zdroje pohlcovalo úsilí o překonání těchto ekonomických potíží. Ale i když je tato odpověď správná, nejde dostatečně pod povrch věcí. Hospodářská krize měla ve Velké Británii a Francii tak mohutný dopad proto, že po první světové válce nepřizpůsobily své hospodářské aktivity a institucionální struktury novému vývoji a nové konstelaci sil, která vznikla během první světové války nebo jejíž vznik válka uspíšila. Abychom pochopili, proč britská a francouzská vláda váhaly přijmout výzvu, kterou představoval vzestup nacismu, budeme se muset vrátit před třicátá léta, k hospodářské situaci a sociálním problémům, jimž Velká Británie a Francie čelily od konce první světové války.

#### VELKÁ BRITÁNIE

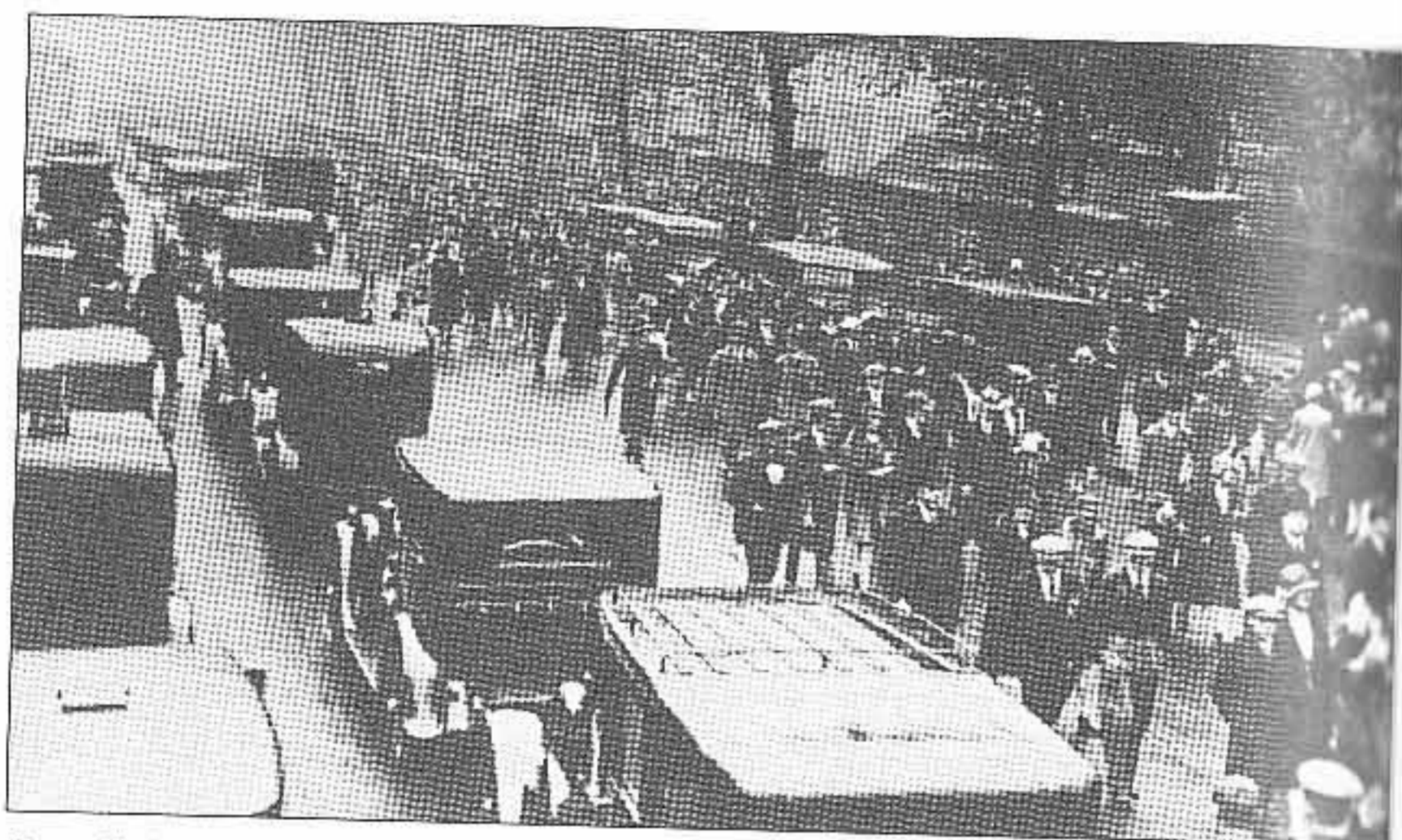
Zranitelnost britské ekonomiky nebyla výsledkem světové hospodářské krize; ta vedla pouze k tomu, že si ji lidé uvědomili. Úbytek zahraničních vkladů během první světové války v důsledku nakupování válečného materiálu v zámoří oslabil hospodářství, v němž dovoz převyšoval vývoz. Navíc po válce schválila britská vláda dva politické kroky, které se sice zdály neškodné a přiměřené v poměrně prosperujícím období poloviny dvacátých let, ale následná ekonomická deprese ukázala, že mají za následek podstatné zhoršení hospodářské krize a zpomalení růstu: prvním z nich byla průmyslová politika, která se zaměřila na zvládnutí generální stávky v roce 1926, a druhý krok představoval návrat ke zlatému standardu v roce 1925.

#### Generální stávka

Generální stávka v roce 1926 byla důsledkem krize v britském hornictví, které zaostávalo za německou a americkou konkurencí dokonce už před první světovou válkou a nyní jej těžce postihovalo stále rozšířenější používání ropy. Těžba uhlí podléhala během války vládní správě a návrat dolů do soukromých rukou nevyhnutelně vedl ke krizi. Hornické odbory požadovaly záruky, že průměrná úroveň mezd zůstane zachována. Vlastníci nebyli ochotni takové záruky poskytnout, protože některé doly byly mnohem méně výnosné než jiné a některé nevynášely vůbec nic. Tři čtvrtiny britského uhlí se těžily se ztrátou. Vládní dotace pomohly odložit měření sil a francouzská okupace Porúří, která dočasně odstranila německou konkurenci, poskytla britskému důlnímu průmyslu oddechový čas. Ale v roce 1923, kdy německý pasivní odpor v Porúří skončil, se už krizi nedalo vyhnout. Při opětovném projednávání kolektivní smlouvy se majitelé dolů a hornické odbory střetli kvůli otázce snížení mezd, zvýšení počtu pracovních hodin a mnoha dalším problémům. Vládní komise pod vedením sira Herberta Samuela se ve své zprávě postavila spíše na stranu dělníků a doporučila zásadní reorganizaci důlního průmyslu. Ale i když svým obecným laděním byla Samuelova zpráva dělnictvu nakloněná, také ona doporučovala, aby dělníci v průběhu reorganizace akceptovali krácení mezd. Na tomto problému jednání ztroskotala. Horníky podpořily všechny britské odborové svazy a výsledkem byla generální stávka v květnu 1926, která trvala deset dní. Ministerský předseda Baldwin by se tomuto obrovskému střetu asi rád vyhnul. Avšak někteří členové jeho vlády považovali zkoušku síly za žádoucí, protože chtěli odkázat dělníky do patřičných mezí.

Vláda byla na generální stávku dobře připravena. Byl vyhlášen výjimečný stav. Země byla rozdělena na okrsky v čele s vládními zmocněnci, kteří se mohli spoléhat na podporu státních zaměstnanců. Zároveň bylo mobilizováno množství dobrovolníků, kteří prošli výcvikem pro případ takového nouzového stavu. Nejpotřebnější služby nepřerušily svou činnost a do měst plynuly dodávky potravin. Tímto způsobem vláda postupně neutralizovala hlavní účinky přerušování práce a někteří členové kabinetu, zejména Neville Chamberlain a Winston Churchill, naléhali, aby stávka byla prohlášena za nelegální, její organizátoři zatčeni a aby bylo konfiskováno jmění odborů. Odboroví předáci se obávali, že až se vyčerpají peněžní rezervy odborů, stávka buď vyzní do ztracena, nebo se dělníci ze zoufalství obrátí k násilí a možná vyvolají občanskou válku. Proto se spolehli na kompromisní návrh, který vypracoval sir Herbert Samuel a který předpokládal krácení mezd teprve poté, až budou skutečně zavedena opatření





Generální stávka v roce 1926. Pohled na londýnskou ulici ukazuje, jaký dopad mělo přerušení veřejné dopravy.

k reorganizaci těžebního průmyslu, a generální stávku odvolali. Porážka dělníků byla o to více ponižující, že horníci, rozhořčení návrhem omezit mzdy podle kompromisního návrhu, pokračovali ve stávce celé léto, ale pak se jejich vzdor vyčerpal a oni se stále znechucenější vraceli do práce. Neměli žádnou celostátní smlouvu, jen místní a oblastní kontrakty; konečným výsledkem stávky bylo, že museli pracovat déle a za méně peněz.

V období prosperity během druhé poloviny dvacátých let získal anglický život opět něco ze svého předválečného lesku a brzy se zdálo, že generální stávka je věcí minulosti. Její důsledky však byly dalekosáhlé. Průmysl se přičinil k zásadní obnově důlního průmyslu; ten byl nadále sužován problémy, a hornické oblasti proto zůstávaly místem nízkých mezd a nezaměstnanosti. Ponurost, obtíže a nebezpečí života britských horníků našly své literární vyjádření v realistickém a působivém románu George Orwella *Road to Wigan Pier (Cesta k Wiganskému molu)* z roku 1937.

Generální stávka navíc prohloubila nedůvěru mezi dělnictvem a zbytkem obyvatelstva. Neúspěšná snaha vlády přimět zaměstnavatele k ústupkům a zabránit propouštění probudila podezřívavost vůči záměrům vládnoucích vrstev, kterou pak ještě posílila nesmiřitelná a tvrdá prohlášení některých členů kabinetu v době stávky. Po jejím zhroucení zaujal sídlo Baldwin smířlivý postoj a vyzýval průmyslníky, aby přijali dělníky zpět do práce bez krácení mezd. Avšak při prosazování této politiky si nepočítal



Nezaměstnanost v Británii v době velké krize. Dělníci čekají na zprávy o pracovních příležitostech před pracovním úřadem u Wigan Pier.

dost energicky a nedokázal udržet na uzdě své protidělnicky zaměřené kolegy. V roce 1927 zasadila konzervativní většina v parlamentu odborům úder tím, že schválila zákon, který omezil právo stávkovat jen na pracovní spory; podpůrné stávky byly prohlášeny za ilegální. Odbory už navíc nesměly shromažďovat peníze pro politické účely. Neústupnost vlády posilovala odpor dělníků vůči všem opatřením, která by provázelo dočasné krácení mezd nebo zvýšení nezaměstnanosti kvůli uzavírání neziskových dolů. Měl-li být britský průmysl schopen účinné konkurence na světovém trhu, potřeboval modernizaci, ale ta se nedala uskutečnit bez spolupráce dělníků, která byla po generální stávce nemožná.

Stejně neblahý byl pro britskou ekonomiku návrat ke zlatému standardu, který oznámil Winston Churchill, konzervativní kancléř pokladu, ve svém prvním projevu o rozpočtu v dubnu 1925. V té době nikdo nezpochyboval zásadu, že základní jednotka měny musí být definována jako ekvivalent určitého množství zlata. Chybnost Churchillova kroku tedy nespočívala ani tak ve skutečnosti, že kurz libry byl opět vázán na určité množství zlata, jako spíše v tom, že zvolený poměr, totiž předválečná parita, byl nyní příliš vysoký. Churchill postupoval podle rady guvernéra Anglické banky Montagu Normana, který doufal, že návratem k předválečnému standardu získá Londýn opět dominantní pozici na peněžním trhu, kterou ztratil během první světové války ve prospěch New Yorku. Výsledkem tohoto kroku bylo ale zvýšení cen britského zboží na světovém



trhu, a tím i oslabení britského postavení v mezinárodním obchodu. Tento účinek byl o to nebezpečnější, že Velká Británie měla zápornou obchodní bilanci. Od této chvíle se finančníci dívali na každé další prohloubení propasti mezi vývozem a dovozem jako na vážné ohrožení britského hospodářského života. Britští průmyslníci, v nichž prosperita 19. století vyvolala falešný pocit bezpečí, navíc zanedbávali obnovu a modernizaci svých továren; investice do jejich vybavení nyní znemožnil pokles zisků. Keynes byl jedním z mála, kdo pochopili, že návrat k předválečné paritě představuje další konkurenční znevýhodnění. Do obecného povědomí se tyto potíže plně dostaly, až když bylo příliš pozdě a prosperita konce dvacátých let vyústila v krizi.

Od roku 1924 do roku 1929 byla u moci konzervativní vláda, v jejímž čele stál Stanley Baldwin. Ten se do vedoucího postavení v konzervativní straně vyšvihl až po válce. Výrazně se odlišoval od zámožných aristokratů Salisburyho a Balfoura, kteří byli konzervativními premiéry před ním a kteří by asi dokázali projevit více porozumění pro změny v rozdělení politické a hospodářské moci, jež přinesla válka. Baldwin byl bohatý průmyslník a skutečnost, že převzal vedení konzervativců, naznačovala, jaký význam podnikatelé ve straně získali. Nicméně Baldwin nebyl obvyklým typem podnikatele – nesentimentálního, cílevědomého a efektivního; byl spíše líný a neměl žádný jasný program ani zřetelné plány. Jednal jen tehdy, nedalo-li se tomu vyhnout, a i poté jeho jednání stejně určovala spíše intuice než chladný rozum. Svou touhou po klidném a nerušeném životě, vzdáleném zmatkům průmyslové společnosti, dokonale vyjadřoval nostalgickou náladu středních vrstev, které děsila velikost problémů poválečného světa, a proto si vytvářely idealizovaný obraz stability a prosperity viktoriánské a eduardovské Anglie. Baldwin se spokojil s tím, že se koncem dvacátých let vrátilo něco ze skvělosti předválečné Anglie, a neptal se, jak silná a pevná je prosperita jeho doby. Baldwin svým nedbalým přístupem ponechával volnou ruku členům svého kabinetu: energičtí ministři mohli provádět svou vlastní politiku. Působení Austena Chamberlaina ve funkci ministra zahraničí bylo úspěšné. Jeho nevlastní bratr Neville Chamberlain (1869–1940) rozšířil jako ministr zdravotnictví systém sociálního zabezpečení prosazením zákona o starobních důchodech. Churchill se jako ministr financí snažil povzbudit průmysl snížením daně z příjmu a zvýšením daně dědické. Avšak způsob, jakým Churchill a Chamberlain proti Baldwinovu výslovnému přání trvali na tom, že porážky generální stávky je třeba využít k prosazení zákonů omezujících moc dělníků, odhaloval napětí, které existovalo pod povrchem během těchto několika tučných let.



Vůdce britské všennárodní vlády: Baldwin (vlevo) a MacDonald.

Jakmile se objevily první příznaky krize, popularita konzervativců okamžitě poklesla a výsledkem voleb v červnu 1929 byl nástup další labouristické vlády vedené Ramsayem MacDonaldem. Počtem získaných hlasů byli konzervativci ve skutečnosti nadále nejsilnější, ale hranice volebních okreseš byly vytyčeny tak, že labouristé získali v Dolní sněmovně 280 a konzervativci jen 261 křesel; poměr zvrátilo 59 křesel liberálů. Jelikož labouristé se stejně jako v roce 1924 opírali o podporu liberálů, nemohli provádět radikální opatření, např. znárodnování. V rámci existujícího ekonomického systému však labouristé neměli reálný program pro řešení problému nezaměstnanosti. Svobodu jednání vlády dále omezilo to, že MacDonald nabídl funkci kancléře pokladu Philipu Snowdenovi (1864–1937), dlouholetému členu labouristické strany a přesvědčenému přívrženci volného obchodu a ekonomické ortodoxie. Mezitím se krize šířila a nezaměstnanost dosáhla v prosinci 1930 úrovně dvou a půl milionu lidí, což bylo o půldruhého milionu nezaměstnaných více než před osmnácti měsíci, kdy se labouristé dostali k moci. S poklesem daňových příjmů a růstem plateb pro nezaměstnané začal být rozpočet nevyrovnaný. Výbor zkoumající hospodářskou situaci zaujal velmi chmurné stanovisko. Jeho zpráva doporučovala úspory ve státní správě a zejména snížení podpor v nezaměstnanosti. Toto pesimistické hodnocení britské ekonomiky se časo-



vě shodovalo s finanční krizí v Německu, kde se velmi silně angažovaly britské banky. To vyvolalo paniku, jejímž výsledkem bylo, že se všichni snažili měnit libru za jiné měny; začal útek od libry. Ke krizi rozpočtové se tedy přidala krize měnová. Jelikož labouristé neměli v Dolní sněmovně většinu, bylo nezbytné jednat s předáky jiných stran; tito politikové podmínili na žádost britských a amerických bankéřů svoji podporu snížením příspěvků v nezaměstnanosti. To byla hořká pilulka, která se členům labouristické vlády těžko polykala. Když se nedokázali shodnout na tom, zda tyto škrtky uskutečnit či nikoliv, zdálo se, že odstoupení vlády je nevyhnutelné. Nahradit ji měla koalice konzervativců a liberálů. Místo aby podal demisi, šokoval MacDonald vlastní stranu oznámením, že přijal návrh, aby zůstal premiérem a ujal se řízení „národní vlády“, v níž zasednou vůdce všech tří stran. Většina členů labouristické strany jej odmítla následovat a místa v nové vládě přijali jen dva významnější labourističtí politici – Snowden a J. H. Thomas (1874–1949). Národní labouristická strana, kterou MacDonald založil, zůstala bez vlivu. MacDonaldova „zrada“ – jak jeho krok označovali někdejší spolupracovníci – byla úderem, z něž se labouristická strana začala vzpamatovávat až koncem třicátých let.

MacDonaldovo chování v této krizi je hádankou. Mnozí je připisují jeho charakterovým nedostatkům, zejména jeho marnivosti a snobství. Když mu po vytvoření „národní vlády“ kdosi řekl, že se asi stane populární v pro něho neobvyklých kruzích, MacDonald údajně odpověděl: „Ano, zítra mne bude chtít políbit každá vévodkyně v Londýně.“ Nemělo by se však zapomínat, že jeho socialistické názory vyrostly z neurčitého politického idealismu. Nikdy nebyl marxistou a nikdy se nezabýval ekonomickou analýzou. V hospodářských otázkách byl zvyklý postupovat podle rad expertů a možná byl opravdu přesvědčen, že staví zájmy země nad zájmy strany.

#### *Od Ramsaye MacDonalda k Nevillu Chamberlainovi*

Nová vláda začala se zaváděním přísných úsporných opatření: snížila platy veřejných zaměstnanců a seškrtnala podpory v nezaměstnanosti, které se nyní vyplácely jen šestadvacet týdnů v roce a po přezkoumání majetkových poměrů. Krácení žoldu v armádě vedlo k povstání britských námořníků ve skotském Invergordonu, a třebaže vzpoura rychle skončila, vyvolala novou finanční paniku. Vláda reagovala opatřením, které by se ještě před pár měsíci považovalo za vyloučené: opustila zlatý standard. V důsledku toho zůstal podíl britského vývozu na světovém obchodu poměrně stabilní. Volby, které vláda vypsala na 27. října 1931, aby si opatřila silnější mandát, pro ni znamenaly ohromný úspěch: labouristé získali

46 křesel, zatímco strany „národní vlády“ jich nyní měly 556, z čehož 472 křesel připadalo na konzervativce. Ačkoliv nálepka „národní vláda“ zůstala zachována a MacDonald odešel teprve v roce 1935, ve Velké Británii vládla ve skutečnosti až do druhé světové války konzervativní strana.

Jejími předsedou, a tedy i nejmočnější postavou v „národní vládě“, byl nadále Stanley Baldwin, i když úřad premiéra zastával MacDonald. Po jeho odstoupení převzal funkci premiéra sám Baldwin. Ten rezignoval o dva roky později, v roce 1937, když byl na vrcholu vlivu i slávy. Ta obrovskou měrou vzrostla díky bravurnímu zvládnutí krize, kterou vyvolala neústupnost krále Eduarda VIII. ve věci jeho sňatku s rozvedenou ženou a jež skončila královou abdikací. Baldwinovým nástupcem ve funkci premiéra se stal Neville Chamberlain, syn Josepha Chamberlaina. Pokud jde o politický talent, byl Neville ve své rodině považován za horšího než jeho starší bratr Austen, a byl proto určen ke kariéře podnikatele. Když nakonec vstoupil do politického života, zabýval se především hospodářskou politikou. Poté, co vykonával funkci ministra zdravotnictví v konzervativní vládě z dvacátých let, působil jako kancléř pokladu v „národní vládě“: v této funkci nesl hlavní odpovědnost za způsob, jakým se vláda pokoušela vymanit Velkou Británii z krize.

Hospodářská politika „národní vlády“ byla přísně ortodoxní. Hlavním cílem bylo udržet rozpočtovou rovnováhu, a pokud to bylo slučitelné s tímto cílem, stimulovat průmysl zachováním nízkých daní. Pod ochranným štítem „národní vlády“ dokázali konzervativci prosadit krok, který symbolizoval smrt liberální Anglie 19. století: byla zavedena ochranná cla. Pro stranu Josepha Chamberlaina, a zejména pro jeho syna, to byla jedinečná příležitost, jak navázat těsnější hospodářské svazky mezi Velkou Británií a jejím impériem pomocí preferenčních cel. Takový krok se zdál být o to žádoucnější, že během dvacátého století soudržnost britského impéria neustále slábla. Pouta mezi Velkou Británií a jejími dominii (Austrálie, Kanada, Nový Zéland, Jihoafrická unie a Irský svobodný stát) ochabla a nyní už byla spíše citového než právního rázu. Formulace, kterou Velká Británie a její dominia přijaly na imperiální konferenci v roce 1926, konstatovala, že dominia jsou „autonomní společenství v rámci britského impéria, která mají stejný status a ve své domácí a zahraniční politice si v žádném ohledu nejsou podřízena, nýbrž pojíjí společnou věrnost koruně a svobodně se spojují jako členové Britského společenství národů“. V roce 1931 definoval westminsterský statut toto nové pojetí „Britského společenství národů“ závaznými ústavními pojmy. Jelikož se dominia v domácí i zahraniční politice považovala za zcela nezávislá, byl návrh britské vlády na zlepšení hospodářské situace pomocí preferenčních cel



mezi příslušníky impéria přijat velmi chladně. Jednání v Ottawě během léta 1932 byla obtížná a výsledek měl daleko ke snům Josepha Chamberlaina o volném obchodu v rámci impéria: v podstatě bylo dohodnuto, že dominia si zachovají existující cla na průmyslové výrobky z Velké Británie, ale zvýší cla na průmyslové zboží z jiných zemí.

Britská vláda tedy zůstávala ve své hospodářské politice i nadále opatrná. Sám Neville Chamberlain označoval jím prosazovanou politiku za „plahočnění vpřed“. A v Británii vskutku docházelo k postupnému, i když pomalému hospodářskému oživení, jemuž napomohlo i celkové zlepšení světové hospodářské situace. Avšak nikdy neproběhla skutečně důkladná obnova průmyslového zařízení a v oblastech, které krize těžce zasáhla, žili lidé i nadále na pokraji bídy. Nezaměstnanost nikdy neklesla pod jeden milion osob.

Problémy, které musela britská vláda ve třicátých letech řešit – nezávislost dominií, nepokoje v Indii, otrěsy typu abdikační krize a především hospodářské problémy Velké Británie – byly různorodé a složité. Protože základním kamenem britské hospodářské politiky byl vyrovnaný rozpočet, vyhýbala se vláda novým, dodatečným břemenům, která by mohla snadno narušit rozpočtovou rovnováhu a možná i zastavit zotavování ekonomiky. Proto také dlouho váhala s přechodem k politice znovuvyzbrojení či s přijetím takové zahraniční politiky, která by vyžadovala posílení britských ozbrojených sil. Ve snaze ospravedlnit tuto zdráhavost měla většina členů vládní konzervativní strany sklon zlehčovat nebezpečí, která hrozila od diktátorů, zejména od vzestupu Adolfa Hitlera. Místo toho se přikláněli k přesvědčivě optimistickým názorům o možnosti dohodnout se s nimi v míru. Churchill jako málem jediný mezi konzervativci pozvedl varovný hlas proti Hitlerovým agresivním sklonům. V této době byl ale jeho politický vliv na nejnižším stupni. Odpor labouristů k diktátorům byl jasný a jednoznačný, ale pacifistická tradice strany v nich vyvolávala neochotu uznat nezbytnost znovuvyzbrojení; jejich doporučení spoléhat se na kolektivní bezpečnost bylo dosti nerealistické.

V britské vládnoucí vrstvě však existovala vlivná skupina, která pohledžela na vzestup nacismu se sympatiemi. K této skupině patřil vlivný komentátor londýnských Timesů Geoffrey Dawson, který od počátku dvacátých let bojoval proti údajné profrancouzské orientaci britské zahraniční politiky, dále tu byli imperiálně zaměřeni politici jako lord Lothian, který chtěl Británii uvolnit ze svazků s evropským kontinentem, a také germanofilští šlechtici jako Astorové, kteří v Hitlerovi viděli obnovitele dobré německé společnosti ze dnů císařství. Shovívavý přístup této skupiny vůči Hitlerovi vyplýval z mnoha okolností. Její příslušníci souhlasili s revizio-

nistickou tezí, že s Německem se ve versailleské smlouvě zacházelo neférově a že kdyby se tyto nespravedlnosti odstranily, stala by se z Německa spokojená a mírumilovná mocnost. Chovali také jistý obdiv k německé ukázněnosti a spořádanosti, která se podle nich s Hitlerem opět dostane ke slovu. Navíc věřili, že je-li Německo nejsilnější zemí kontinentální Evropy, má zde také právo uplatnit svou hegemonii: až toho dosáhne, bude prý udržovat na neklidné pevnině mír a pořádek. Zároveň měli sklon důvěřovat nacistické propagandě, podle níž před nástupem nacistů k moci hrozilo Německu ovládnutí komunismem. Význam této skupiny – clivedenské kliky, jak se jí říkalo podle venkovského sídla Astorů – tkví v tom, že ovlivňovala, ba přímo předepisovala politiku Nevilla Chamberlaina poté, co se v roce 1937 stal premiérem.

Neville Chamberlain zaměřil zvláštní pozornost na zahraniční politiku, protože nelibě nesl, byl-li hospodářský život narušován politickými krizemi. S naivní nadutostí považoval všechny ostatní národy za horší než Brity, takže ani příliš nerozlišoval, zda to jsou demokracie nebo diktatury. Proto neviděl žádný důvod, proč by se Británie neměla dohodnout s diktátory, a protože postrádal představivost, neměl tušení o dynamické rozpínavosti obsažené v nacismu. Neville Chamberlain přistupoval k jednáním s Hitlerem jako byznysmen k jednání s jiným byznysmenem, tedy v důvěře, že majetní lidé se zdravým rozumem se vždy dokáží dohodnout k oboustrannému prospěchu. Předpokládal, že když Velká Británie ukáže Hitlerovi dobrou vůli řadou ústupků, bude Hitler ochoten spolupracovat s Británií na zachování míru. S touto mylnou představou a pln velkých nadějí nastoupil Neville Chamberlain politiku appeasementu. Ukázalo se, že původní názor Chamberlainovy rodiny o nedostatku Nevillova politického talentu je plně oprávněný.

#### FRANCIE

Přestože francouzská reakce na nacistickou expanzi byla stejně slabá jako britská, měla slabost francouzské zahraniční politiky velmi odlišné kořeny. Vlivem poklesu počtu obyvatel a posunů ve francouzské hospodářské struktuře během třicátých let sílil pocit národního úpadku, neklidu a napětí.

Francie sice získala v důsledku války Alsasko-Lotrinsko, ale její lidské ztráty byly tak vysoké, že v roce 1921, kdy se konalo první poválečné sčítání lidu, měla méně obyvatel než v roce 1914 – pouhých 39 210 000. Během první světové války a ještě mnoho let po ní se francouzská vláda neodvažovala předložit oficiální údaje o počtu válečných obětí. Více než čtvrtině z 1 400 000 padlých a nezvěstných by na konci války bylo mezi dvaceti



dosti zavádějící, protože složení a pravomoci těchto shromáždění měl určovat francouzský parlament. Vliv místních obyvatel byl tak i nadále pečlivě limitován a velmi omezené ústupky touze po samosprávě nemohly zastavit koloniální hnutí na jejich cestě k nacionalismu a nezávislosti.

Avšak zachování impéria se nedotýkalo jen francouzských finančních zájmů a hospodářské moci, nýbrž i nejcitlivějšího nervu francouzské politiky: armády. Francouzská armáda se nikdy plně nezapojila do života republiky. Považovala se za obránce disciplíny a národních tradic před proticírkevním a individualistickým duchem Velké francouzské revoluce. S vítězstvím v první světové válce ustoupil protiklad mezi armádou a republikou do pozadí. Ve dvacátých letech pacifikoval jeden z největších vojáků Francie, monarchistický maršál Lyautey, Maroko, a ve službách třetí republiky tak vykonal to, co se označovalo za „mistrovský kousek francouzské kolonizace“. Lyautey, jehož školou prošlo mnoho důstojníků obou světových válek, napsal slavný esej *O koloniální roli armády* (1900). Jestliže duchovní ovzduší v samotné republice nebylo pro myšlenky armády příliš příznivé, mimo ni – v koloniích – mohlo hrát vojsko ve službách Francie mnohem větší roli. Navíc tu byla řada elitních pluků se skvělými válečnými úspěchy, které tvořili Afričané.

Poválečné události posílily vazbu mezi důstojnickým sborem a francouzskou koloniální říší. V roce 1940 utrpěli vojáci zdrcující ztrátu prestiže a na konci války požadovaly kádry francouzského hnutí odporu místa v armádě; pro profesionální důstojníky to byli vetřelci, cizí a nevídané živly. Celková atmosféra poválečné Francie tak byla vůči armádním tradicím nepřátelská. Politické klima, v němž byli socialisté považováni za umírněnou sílu, a intelektuální ovzduší, ve kterém revoluční hodnoty přijaly za své i nejpřednější duchovní autority poválečné Francie bez ohledu na své politické názory – ať už to byl komunista Jean-Paul Sartre (1905–1980) nebo antikomunista Albert Camus (1913–1960) –, byly v rozporu s idejemi, na nichž vyrostli francouzští důstojníci. Těsná vojenská spolupráce s důstojníky jiných národů, zejména s Američany, vedla ke zdůrazňování významu nových zbraní a technologických aspektů vojenství, jakož i k tendenci přehlížet hodnoty minulosti. Jednotná evropská vojenská organizace nezajišťovala francouzským důstojníkům ono prominentní postavení, k jakému se cítili být oprávněni na základě velké vojenské historie Francie. V koloniích však armáda mohla být tím, čím vždy byla; mohla si zde zachovat – nebo znovu získávat – svou identitu.

A tak se vojsko s nadšením chopilo úkolu, jakým bylo potvrzení francouzského nároku na bývalé državy v Indočíně. Je nutno také připomenout, že mnozí politici podporovali armádu, protože cítili, že vzestup

prestiže Francie v zahraničí by jim mohl navrátit popularitu, kterou ztratili při řešení domácích záležitostí. Když toto dobrodružství skončilo potupnou porážkou u Dien Bien Phu a hořkými výčitkami, jimiž se navzájem častovali civilní a vojenští představitelé, pokusili se vojáci získat armádě znovu prestiž dychtivou podporou jiných dobrodružství, která by ukázala, že Francie je stále imperiální mocností: například spoluprací s Velkou Británií a Izraelem v akcích proti Egyptu během suezské krize.

#### BRITÁNIE

Také lidé ve Velké Británii, která se od roku 1940 nacházela v obležení, očekávali, že konec války je počátkem lepšího světa. Jejich touha po novém životě, touha uniknout z temných a vyčerpávajících let války, se projevila téměř okamžitě: ještě před kapitulací Japonska svrhli britští voliči Churchilla. Labouristé získali jen o sto tisíc hlasů více než ostatní strany, tyto hlasy však byly rozloženy tak, že jim v poslanecké sněmovně získaly o 250 křesel více než konzervativcům a liberálům. Pro tuto změnu vlády existovalo několik důvodů. Konzervativci byli u moci od roku 1931, a kdyby se volby kvůli válce nemusely odložit, k obvyklému odklonu voličů od vládní strany by pravděpodobně došlo už před pěti lety. Kredit, který získal Churchill svým vůdcovstvím za války, nebylo možno přenést na Konzervativní stranu. Pomalost, s jakou konzervativci před válkou uváděli do praxe opatření k překonání krize, krach Chamberlainovy politiky appeasementu, málo energické prosazování znovuvybrojení, které mělo za následek, že Velká Británie zůstala nepřipravena na nacistickou agresi – to vše měli lidé ještě v živé paměti. Od labouristů se dalo očekávat větší nadšení i větší úsilí při prosazování sociální reformy než od konzervativců. Důležitým faktorem byla také skutečnost, že labouristé byli koaličním partnerem v Churchillově vládě a že někteří z labouristických předáků – Clement Attlee, Ernest Bevin či sir Stafford Cripps – hráli za války význačnou roli.

Vláda, kterou nyní sestavil Clement Attlee (1883–1967), se stala jedním z největších reformních kabinetů Velké Británie. Labouristé stavěli na základech, které položila Asquithova liberální vláda před první světovou válkou, a založili „stát blahobytu“ (*welfare state*). Zákon o národním pojištění, který byl schválen v roce 1946, se postaral o téměř úplné zabezpečení ve stáří, v případě nemoci nebo ztráty zaměstnání. Pro spojení mezi labouristy a předválečnými liberály je charakteristické, že zákon vznikl na základě zprávy liberálního ekonoma Williama Beveridge. Zákon o národním pojištění pak doplnil zákon o národní zdravotní službě, který zajišťoval úplnou lékařskou péči pro všechny obyvatele Británie. To vyvolalo zar-